

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
факультет соціології
кафедра теорії та історії соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ГЕНДЕРНИЙ ПОРЯДОК У СТРУКТУРУВАННІ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЖИТЛОВОГО ПРОСТОРУ»

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Соціологія»

Освітній рівень: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Виконавець:

Підгорний Андрій Вікторович
студент(ка) магістратури

Науковий керівник:

Малес Людмила Володимирівна
доктор соціологічних наук

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри *теорії та історії соціології*

Протокол № _____ від « ____ » _____ 2020 р.

В.о. зав. кафедри _____ доц. Малес Л.В.

підпис

Київ 2020

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано до захисту

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В СОЦІОЛОГІЇ	7
1.1. Еволюція поняття соціального простору в соціологічних концепціях XIX-XX століть	7
1.2. Концептуалізація соціального простору в теорії Анрі Лефевра.....	13
1.3. Концептуалізація взаємодії соціального та фізичного просторів в сучасній соціології	17
Висновки до розділу	20
РОЗДІЛ 2. ГЕНДЕРНИЙ ПОРЯДОК ЯК ВИМІР СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ	21
2.1 Гендер як соціальний конструкт	21
2.2 Гендерний порядок як об'єкт соціологічного дослідження.....	28
Висновки до розділу	40
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРУВАННЯ ЖИТЛОВОГО ПРОСТОРУ	40
3.1. Соціальні експерименти у структуруванні житлового простору.....	40
3.2. Житловий простір як об'єкт соціологічного дослідження	44
Висновки до розділу	49
РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ СТРУКТУРУВАННЯ ЖИТЛОВОГО ПРОСТОРУ НА ГЕНДЕРНИЙ ПОРЯДОК СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)	50
Висновки до розділу	56
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59

АНОТАЦІЯ

Гендерний порядок у структуруванні соціального та житлового простору

Спроби осмислення ролі просторового фактору у дослідженні гендерного порядку, що презентовані у даній роботі, розкриваються через аналіз еволюції поняття соціального простору в соціологічному дискурсі XIX-XX століть, окремо звертаючи увагу на теорію соціального простору в теорії Анрі Лефевра й взаємодію фізичного та соціального просторів. Разом з цим розглядається поняття гендеру та гендерного порядку, що вибудовує концептуальний інструментарій для емпіричного дослідження, на основі зібраних даних якого можна стверджувати, що житловий простір, ймовірно, є закріпленням гендерного порядку та відображає специфічні характеристики гендерного порядку в представників українського суспільства.

ANNOTATION

Gender order in structuring of social and living space

The given Master's Thesis is aimed to examine the role of a spatial factor in the study of gender order through the analysis of the evolution of the concept of social space in the sociological discourse of the XIX-XX centuries, specifically in the theory of social space of Henri Lefebvre and the interaction of physical and social spaces. The review of the concept of gender and gender order lines up conceptual tools for empirical research. According to the collected data, it can be stated that domestic space is likely to be a consolidation of the gender order and reflects specific characteristics of the gender order in Ukrainian society.

ВСТУП

Актуальність: Сьогодні ми можемо спостерігати, що сучасний світ характеризується постійними структурними та стрімкими змінами у житті суспільства. Спроби їх цілісного осмислення в деякі мірі ігнорують роль просторового фактору, дослідження якого перебувають на периферії наукової думки та можуть дати багато відповідей на питання, що існують у суспільстві та науці. Одним з аспектів просторового фактору є фізичне структурування житлового простору, що є неодмінною частиною реальності, в якій ми живемо. Другим аспектом тематики простору, який є важливим для нас з точки зору соціології виступає соціальний простір, що складається із сукупності наших взаємозв'язків та взаємовідносин. В той же час одним із вимірів соціального простору є гендерний порядок, закріпленням якого, на нашу думку, є фізичне структурування житлового простору індивідів. В той же час нам, як країні, яка прагне до постматеріалістичних стандартів західного світу, але, за рідкісними випадками, ігнорує сферу гендеру, потрібно навчитися досліджувати, аналізувати та реалізовувати висновки щодо гендерних відносин нашого суспільства. Звідси виникає зацікавленість у дослідженні простору, та гендерного порядку в ньому, щоб дізнатися, чи існує якийсь одно або двохсторонній зв'язок, вплив між фізичним простором та соціальними капіталами/ресурсами/позиціями його жителів.

Огляд літератури: У ході реалізації дослідження було проаналізовано значна кількість літератури, що пов'язана з темою та проблемою роботи. Значна частина уваги була присвячена праці Анрі Лефевра «Продуктування простору», яка й досі залишається обділеною увагою дослідників, та науковій статті К. Уест та Д. Цимермана " Doing gender" (робити гендер), опублікованій у 1987 році. Але, крім того, в основу першого розділу лягли праці класиків західної соціології, що в тій чи іншій мірі досліджували тематику даної роботи, будучи представниками різних соціологічних напрямків та шкіл, що дало змогу розглянути об'єкт дослідження з багатьох, інколи протилежних точок зору. Не залишилися поза увагою сучасні ідеї та теорії, які висвітлювали Ентоні Гіденс та П'єр Бурдьє. Також були взяті роботи російських вчених, а саме Філіппова та його роботу

«Соціологія простору», Іллі Утехіна «Нариси комунального побуту». Основою для написання третього розділу послужили дослідження двадцятого та двадцять першого століття, які аналізували вплив житлового простору на його мешканці, що разом із працями, які були проаналізовані у другому розділі і стосувалися концепту гендеру, гендерного підходу і гендерних досліджень, стало методологічною базою для проведення власного емпіричного дослідження.

Загалом, оглянувши джерельну базу роботи, можна вважати, що висвітлення проблеми відбувалося в рамках ряду різних взаємодоповнювальних теорій.

Проблемна дослідження полягає у тому, що в соціології присутній брак уваги гендерному порядку у фізичному структуруванні житлового простору, в якому розгортається групова динаміка та соціальна взаємодія, як фактору структурування цієї взаємодії на повсякденному рівні.

Об'єкт: структурування соціального та житлового простору.

Предмет: гендерний порядок у структуруванні житлового простору.

Мета: з'ясувати основні прояви гендерного порядку у структуруванні житлового простору в українському суспільстві.

Завдання:

1. Систематизувати та узагальнити основні концепції соціального простору в соціології;
2. Розкрити зміст основних підходів до взаємозв'язку фізичного та соціального просторів;
3. Виявити евристичний потенціал основних напрямків соціологічного дослідження структурування житлового простору;
4. Уточнити концепт гендеру як соціального конструкту в контексті фізичного структурування житла;
5. Перевірити гіпотезу про фізичне закріплення гендерного порядку в житловому просторі;

Гіпотеза нашого дослідження полягає у тому, що структурування житлового простору гендероване, стаючи фізичним закріпленням гендерного порядку.

Новизною дипломної роботи є дослідження гендерного порядку в структуруванні житлового простору на матеріалі українського суспільства.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Еволюція поняття соціального простору в соціологічних концепціях XIX-XX століть

У даному розділі ми окреслимо значення та суть соціального простору, розглянувши особливості метаморфоз уявлень щодо цього поняття, шляхом дослідження основних концепції соціального простору, його трактування й використання в різних соціологічних теоріях та різними соціологами.

Та перед оглядом соціального простору, потрібно визначити, що таке взагалі простір. Сьогодні його смислів існує чимало. Оксфордський словник («Словник Мюррея») дає нам два найпоширеніших:

1. територія, що розвертається, з розташованими на ній, об'єктами, або без них;
2. інтервали між точками або об'єктами, що мають декілька виміри [Оксфордський словник, 2005].

Варто зазначити, що першими цей термін активно почали використовувати для пояснення своїх теорій англійські та французькі філософи, соціальні географи та соціологи. Та свого вагомо значення поняття простір у соціології набуває завдяки роботам Георга Зімелля, Пітіріма Сорокіна та П'єр Бурдьє [Міжнародний науковий форум, 2013, с. 93].

Повертаючись саме до соціального простору, потрібно сказати, що виділяють два підходи до його розуміння:

1. Субстанціалістський, що позначає простір як сукупністю індивідів, груп і організацій, поєднаних між собою соціальними відносинами. В даному підході одиницею соціального простору виступає індивід.

2. Структуралістський відповідно до якого простір, на відміну від субстанціалістського виступає, не як сукупністю соціальних агентів, а є надіндивідуальною реальністю, що структурується соціальними відносинами всередині. Одиницею соціального простору виступає статусна позиція.

Взявши за критерій час, ми почнемо розгляд основних концепцій соціального простору з метою розкрити дане поняття. Перші ідеї про оцінку соціального простору можна знайти в роботі Огюста Конта «Антологія світової філософії» де він пише, що: «Простір – основна умова життя у духу» [Конт, 1971, с.473] і, що простір є невід'ємною частиною як і час, без якої важко сформулювати закони природи.

Дана теза говорить більш про філософське, а не соціально-орієнтоване сприйняття простору. Конт увів до понятійного апарату поняття «соціальної відстані», під яким розумів взаєморозуміння, що існує між індивідами, між індивідом та групою, між групами, та «соціальної сили», створив ідею тривимірного простору, що має три вісі: X, Y та Z, яким відповідно відповідають економічний, духовний та моральний фактори [Конт, 1971, с. 500 - 586].

Подальший розвиток ідей простору пов'язаний з ім'ям Еміля Дюркгайма у роботі «Соціологія. Її предмет, метод, призначення» та спільною працею його з Марселем Моссом «Про деякі первісні форми класифікації». Проблематику простору він розглядає лише зі сторони проблем соціального простору, який розглядається як один з елементів соціальної структури, що можна вважати прогресивним і соціально-орієнтованим по відношенню до концепту простору Огюста Конта. Розглядаючи сприйняття простору Емілем Дюркгаймом, потрібно розуміти, що сам простір не може бути гомогенним та універсальним, відповідно він повинен бути диференційованим з чіткою організацією, що зумовлюється соціальними та культурними факторами [Дюркгейм, 1996]. З цього можна зрозуміти, що суспільство створює свій власний простір, що не має точок дотику з іншими просторами, проте впливає на них. Наприклад на географічний простір, створений суспільством простір, накладає практики влади. Саме ж суспільство створює певне одне розуміння простору та його структуру, що пояснюється цивілізаційною та соціальною спільністю. Також соціальний простір розглядається Дюркгеймом як механізм групування соціальних явищ, що відбиваються на існування соціальних утворень. Ще цікавим є те, що соціальний простір виступає колективним уявленням, а не його продуктом, що не диснує із сучасним розумінням простору та розумінням простору неомарксизмом, який є ключовою концепцією даної роботи.

Варто відзначити Георга Зіммеля, хоч він підходить до поняття простору все ж так як філософ-послідовник Канта, проте його доробок є важливим для нас не лише через авторство терміну «соціологія простору» у статті 1903 року, а й через його концепцію «соціальних кіл» з якої ми можемо зрозуміти, що він як Конт ставить категорії простору та рівні з часом і сприймає його як місце, де відбувається

соціальна взаємодія, які і формують цей простір. [Зімелль, 1996, с. 593]. Проаналізувавши визначення простору та переглянувши наступні ідеї автора, можна сказати, що простір є певною системою конкретних місць які посідають індивіди з певним набором якостей. Він стверджує, що будь-яка соціальна дія може існувати лише в певному просторі. Дана система базується на спільній взаємодії включених у неї індивідів, що забезпечується органами чуття. Проте соціальний простір не є виключно соціальним, він включає в себе інші підпростори свободи, творчості і примусу [Зімелль, 1996, с. 595].

Зовсім з іншого боку до трактування соціального простору підійшов Пітірим Сорокін. Він розглядає його через призму соціальної мобільності використовуючи поняття вищих і нижчих класів, соціальна драбина, соціальна дистанція, що значно спрощення з концепцією Зімелля. Сам Сорокін розуміє простір як сукупність індивідів, які проживають на певній території. Відповідно до цього Соціальне положення – це сукупність його зв'язків з групами населення, в середині кожної з цих груп, тобто соціальне положення людини в соціальному середовищі співвідноситься цими зв'язками. [Сорокін, 1992, с.543]. З звідси нам видно, що Сорокін акцентує увагу на відстані між соціальними об'єктами, яка і впливає на утворення соціального простору. Також порівнюючи соціальний простір з геометричним, автор визначає соціальний як багатовимірний, що складається з порізнорозмірних площин соціальних відносин.

Значного впливу у тлумачення соціального простору зробила концепція соціального поля П'єра Бурдьє. Саме суспільство у його ідеях поставало як багатовимірна структура з чотирма полями: економічним, культурним, політичним і соціальним. Останнє поле є об'єктивним до агентів соціальної дії. Сам соціальний простір Бурдьє визначає як абстрактний простір, що складається з економічного, соціального та інтелектуального полів.[Бурдьє, 2007, с.288]. Так як і Сорокін, Бурдьє порівнює фізичний простір з соціальним. З його порівняння випливає, що фізичний простір є візуалізацією соціального, який намагається реалізуватися в ньому.

Не можна оминати значення соціального простору в працях Зігмунда Баумана. Його розуміння базується на взаємодіях та відносинах між індивідами, які в свою чергу бувають двох типів: комунікаційні і функціональні. Перші розуміють під

собою справжню взаємодію, оскільки поширюється лише на близьких людей. Натомість інший тип зводиться лише до обміну певних послуг. Внаслідок комунікації формується континуум соціальної дистанції, який залежить від змісту та інтенсивності відносин. Саме цей континуум формує соціальний простір. Згідно з Бауманом, соціальний простір складається з морально близькості, що створює певні зони простору. У разі втрати моральної близькості відбувається віддалення у соціальному просторі й відбувається поляризація стосунків між групами та індивідами. Створене протистояння робить ці групи реальними, створюючи глибину соціального простору [Бауман, 1996, с. 45].

Відмінну від вищезгаданих концепцій дає нам Пітер Бергер. Хоча він приділяє більшу увагу часовій структурі, проте все рівно, простір не залишається поза увагою. Автор стверджує, що світ який ми переживаємо має часову і просторову структуру, остання за логікою Бергера, є соціальним виміром, оскільки в ньому відбувається соціальна взаємодія. [Бергер, 1995, с.323]. Він розглядає соціальний простір через континуум типізацій, які відображають соціальні відносини індивіда. Проте знову ж акцентується увага на соціальних зв'язках людини, що переслідує практичні цілі. Саме ж положення індивіда в соціальному просторі визначається трьома факторами:

1. Здатністю маніпулювати або піддаватися маніпуляціям;
2. Соціальним запасом знань. Під цим Бергер розуміє компетентність в побутових справах;
3. Інтресуб'єктивністю.

Точки дотику з даною концепцією можна знайти в ідеях А.Шюца, де соціальний простір розглядається як інтресуб'єктивний світ культури. Це світ повсякденності, в якому індивід повинен знайти себе [Шюц, 2004].

Варто також згадати американського соціолога Толкота Парсонса. Автор займався питанням простору у зв'язку з ідеєю нормативного порядку, який на його думку пов'язаний з простором через особистість, невід'ємною ознакою життя якої є тілесність. Тілесна форма суб'єктів існують поряд із подібними собі в просторі, переміщення яких обмежується їхніми соціальними ролями і є підконтрольним

суспільству. Також Т.Парсонс вводить поняття територіальності під яким розуміє один з атрибутів біологічного існування.

Якщо подивитися на сучасні тлумачення соціального простору, то тут потрібно виділити такі імена: Штомпка, Ульріх Бек та Едвард Соджа. У трактуванні Штомпки соціальний простір виступає, як нестійка, процесуальна мережу процесів у конкретний часовий період, що говорить нам про динамічність соціального простору.

Цю тезу розвиває Е.Соджа. Він говорить про динамічність соціального простору внаслідок змін його компонентів, через їхнє взаємодію яких створюються нові компоненти, що призводить до змін в соціальному просторі [Соджа, 2008, с.130-140].

Третій автор, Бек у роботі «Що таке глобалізація?» також звертається до поняття соціального простору, проте він дивиться на нього з точки зору, притаманної йому концепції глобалізації, а саме як цей процес впливає на простір. З його роботи можна зробити висновок, що у світі з'являються нові транснаціональні, транскультурні, багатовимірні соціальні простори, про що свідчать такі фактори:

- туристичний бум;
- збільшення числа міжнародних груп, рухів які вмішуються у всі можливі справи;
- утвердження невеликої кількості загальноприйнятих мов (англійська, іспанська) [Бек, 2001, с. 480].

Також цікавою вкладом у соціологію простору можна вважати ідеї Мануеля Кастельса, який ототожнював соціальний простір із суспільством. Тим самим акцентуючи нашу увагу на тому, що у сучасному світі суспільство є соціальною структурою і зводить її до трьох компонентів: простору, часу, технологій. Тому простір сьогоденного суспільства базується на потоках інформації, капіталів та технологій. М.Кастельс відмовляється від традиційного сприйняття простору як сукупності місць і вказує на його зміну.

Тепер варто звернути увагу на дослідження соціального простору в Росії. Найвідомішим представником з даної тематики є Філіппов Олександр Фрідріхович, автор книги «Соціологія простору». Він окремо виділяє поняття «простір» та

«соціальний простір». На простір він дивиться з точки зору географії і розуміє під ним термін для позначення певних міст, території, регіонів. За Філіповим, соціальний простір це – загально існуючий, одночасний, багатформатний порядок, який доступний кожному спостерігачу.

Вслід за Філіповим, також російський соціолог, Чернявська у своїй статті «Соціальний простір: огляд теоретичних інтерпретацій» подає нам розгляд суспільства в трьох аспектах:

1. Як простір взаємодії соціальних акторів;
2. Соціальний простір як порядок соціальних позицій;
3. Простір як щось для споглядання, місцезнаходження об'єктів.

До всіх цих аспектів автор зводить ідеї вже згаданих вище Г.Зіммеля, Бурдье, й Сорокіна а також нові трактування соціального простору Ірвіна Гофмана, Ентоні Гідденса та Якобо Морено [Чернявська, 2008, с. 329-335].

Гофман пропонує нам у своїй праці «Представлення себе іншим в повсякденному житті» дивитися на простір з боку індивідуального виконання своїх ролей, відповідно до якого структурується простір на дві зони: передня (сцена) та задня (лаштунки). Ці зони мають свої власні характеристики, що визначають враження і мають свою фізичну форму [Гофман, 2000, с. 304].

Ентоні Гідденс продовжує концепцію Ірвіна Гофмана і говорить про передній і задній план в соціальному просторі, але вони не аналогічні поняттям І.Гофмана, він вказує на обмеженість драматургічного підходу через відсутність мотивації індивідів у взаємодії, адже за Гідденсом соціальний простір не можливий без сприйняття цього простору самим індивідом [Гідденс, 2003, с. 528].

Цікавими поглядами про соціальне оточення індивіда є поняття соціального атому Морено. У це поняття він включає індивідів, з якими суб'єкт бажає вступити у відносини, індивіди які хочуть вступити у відносини з суб'єктом, індивіди з якими суб'єкт підтримує зв'язки, та індивіди з якими суб'єкт пов'язаний слабкими зв'язками або з прихованими зв'язками. З процесом збільшення та інтенсивності зв'язків об'єм атому зростає до групи [Морено, 2001, с. 384].

1.2. Концептуалізація соціального простору в теорії Анрі Лефевра

Важливим вкладом у дослідження тематики соціального простору є напрацювання французького марксиста Анрі Лефевра у роботі «Продуктування простору» (мовою оригіналу «La production de l'espace») 1974 року.

Анрі Лефевр ставить за мету створити нову унітарну теорію простору, яка б могла позбутися будь-якого редукціонізму, адже редукціонізм, як був засиллям у минулих теоріях є ідеологічним прикриттям для більш теорій простору. Нова теорія покликана не скасувати різницю між ними, а опосередкувати відстань між минулими ідеями де простір виступав як контейнер де проходять соціальні процеси та соціально-культурним конструктом, що має ті властивості які ми йому присвоїмо.

«Соціальний простір є соціальним продуктом» – такою є головна теза про соціальний просторі [Лефевр, 2015, с.40]. Щоб її зрозуміти потрібно розібрати головні логічні судження, що входять у концепт даної тези, а саме три (або чотири логічні твердження, проте у моїй роботі двоє з них об'єднані в одну) імплікації щодо простору. Перша стверджує, що всі поняття і рівні простору і є соціальним продуктом. Звідси виплаває, що простір соціально зумовлений і стає засобом виробництва [Лефевр, 2015, с.44].

Другу імплікацію потрібно поділити на дві підчастини. Суть першої полягає в способі виробництва, адже починаючи з 16 століття відбуваються кардинальні фундаментальні зміни, які були спричиненні зрушенням у способі виробництва в той час – аграрний феодальний простір був заміщений в результаті промислового капіталізму, який в свою чергу змінився пізнім капіталізмом. Таким чином, «перехід від одного режиму (виробництва) до іншого має спричинити за собою виробництво нового простору» [Лефевр, 2015, с.46].. Тобто кожен спосіб виробництва (відповідно кожне суспільство) продукує свій власний простір. У цьому соціальному просторі існує дві форми відносин: соціальні та виробничі, одними являються фізіологічні відносинами між групами, диференційованими за статтю та віком, інші включають у себе розподіл праці і її організацію. В соціальному просторі вони існують окремо один від одного. Потрібно зазначити, що з появою сучасного капіталізм потрібно вже говорити про третій вид відносин: відтворення соціальних виробничих відносин до яких прагнуть сильні світу цього. Так залишається і сьогодні: сучасний міський

простір є відображенням домінуючих способів виробництва. Тим паче при нинішньому способі виробництва, простір створив свою власну реальність разом з товарами, грошима та капіталом. В такому випадку простір виступає засобом думки та дії й одночасно являється засобом контролю і виробництва.

Друга складова імплікації – існує потрійна діалектика простору. Як згадувалося вище, Лефевр намагався відійти від дуалізму, через те, що подібні теорії не мають потенціалу дослідити простір як «соціальний продукт». Для цього він використовує власну концепцію того як ми повинні бачити простір, що є базовою складовою праці неомарксиста. Вона зводиться до трьох рівнів й називається концептуальна тріада Лефевра.

1. Просторові практики. «Включає в себе виробництво та відтворення, а також конкретні місця і просторові набори характерні для кожної суспільної формації» [Лефевр, 2015, с.47]. Тобто суть полягає у створенні предметної, фізичної форми соціального. Відповідно до цього кожне суспільство має власний простір, відповідно до певних соціальних формацій. Ця практика передбачає зв'язок індивіда з соціальним простором і відносини індивіда до цього простору, певною мірою «просторової продуктивності» та «просторової компетентності», тобто як індивід використовує простір.

2. Репрезентація простору (уявлення простору). Це те, як соціальний простір осмислюється архітекторами, політиками, урбаністами, інженерами та іншими професійними групами пов'язаних з простором. Вона визначається виробничими відносинами і тим порядком, який вони створюють. Репрезентація простору створюється шляхом контролю знання і кодів, надпросторовими практиками та виробництвом знання щодо простору.

3. Простори репрезентації. Це простір «жителів» і «користувачів» тобто пережитий простір, поєднання багатьох знаків і символів, з допомогою яких, ми розуміємо простір. Тут за словами автора відбувається поєднання уявного з реальним, тут відбувається поява відносин влади і підлеглих. Саме у просторі репрезентації можлива поява нових просторів, що загрожують повсякденному порядку [Лефевр, 2015, с.51].

Кожен елемент тріади є аспектом певного суспільного виробництва простору. Відносини між цими елементами показують процеси, за допомогою яких люди продукує простір і знаходяться під впливом простору в повсякденному житті. Крім того, концептуальна тріада допомагає їм розпізнавати і представити приховані аспекти повсякденного.

Також, варто сказати, що репрезентація простору, простори репрезентації і просторові практики не являються постійно сталими, тобто зв'язок між сприйняттям, розумінням та життям у просторі не є стабільними, а постійно піддаються змін.

Третя імплікація: об'єктом дослідження Лефевра стає не сам простір, а скоріше процес виробництв простору. Вона вказує на нову історичну періодизацію відповідно до відносин між формами виробництва та просторами:

- абсолютний простір, простір первісного кочівника, що продукувався територіальними, мовними суспільствами і який живе в просторі, незважаючи на сам простір-природу. Він впливає з примітивних практик мисливці і збирачів, де невелика група розглядалася як центр простору, який лежить навколо них. До сих пір він існує в фрагментах природи (печери, гори, річки). Даний простір не зникає, але поступово віддаляється, залишаючись при цьому основою історичного простору:

- історичний або відносний простір, політизований абсолютний простір.
- абстрактний простір слідує за історичним, який в свою чергу, також залишається лиш основою нового [Лефевр, 2015, с.226-283].

Абстрактний простір займає значну роль у теорії Анрі Лефевра і виступає як соціально значущий феномен, що бере важливу роль у створенні норм і цінностей, відповідно до яких організовується життя певного суспільства. Він функціонує як множина предметів, знаків в їх формальних зв'язках і асоціюється з простором капіталізму, простором товарів, виробничих та грошових організацій. Абстрактний простір виробляє «користувачів», які не можуть розпізнати себе в ньому і не можуть прийняти критичну позицію до нього. Таке стирання активних суб'єктів Лефевр називає «мовчання користувачів». Розуміння даного простору як «місця і джерела

абстракції «слід трактувати не як ствердження філософського або політичного примату соціологічного простору, а як просторовий вимір в його перспективі.

Абстрактний простір містить в собі ряд протиріч, що беруть свій виток з історичного та абсолютного простору в різних формах. Нові протиріччя які постійно утворюються не стирають минулі, останні стають частиною нових. Найголовнішим протиріччям є недавно сформованим, але яке в перспективі несе загрозу абстрактному простору: відтворення соціальних відносин з однієї сторони підлягає впливу розпаду старих відносин, а з іншої створенню нових. Саме через це абстрактний простір згодом буде заміщений «диференційним». Зміст назви йде від ідеї того, що абстрактний простір наближається до гомогенності, натомість новий простір не може скластися якщо ця однорідність не буде подолана [Лефевр, 2015, с.284-391].

Слід знову повернутися до соціального простору, який за термінологією автора є продуктом, проте даний простір не являється продуктом у в повсякденному значенні цього слова, він є сукупністю виробництва предметів, відносини цих предметів в їхньому існуванні та заданому стані.

Соціальний простір містить в собі крім всього вищезгаданого соціальні відносини, які не є річчю, оскільки «Простір ніколи не продукується як кілограм цукру або метр тканини. Тим паче він – не сума місць і площин цих продуктів: цукру, пшениці, тканини, заліза» [Лефевр, 2015, с.95]. Постає питання чи продукується соціальний простір як соціальні відносини? Так, але невід'ємною частиною його стає відносини власності і пов'язується виробничими силами та володіє матеріальною реальністю. Щодо форми простору, то вона є об'єднаність всього, що існує в просторі, все, що було створене чи створюється природою або суспільством.

Сьогодні теорію Лефера широко використовують в інших інтерпретаціях, прикладом таких можуть бути наступні. Грек Чарнок та Рамон Рібера-Фумаз використали роботу Анрі Лефера в якості відправної точки в концептуалізації масштабного технологічного перетворення району Барселони в інноваційну зону. В ході нього вони вияснили, що нова сучасна економіка ефективно ілюструє

концепцію Лефевра, що говорить про високий евристичний потенціал даної теорії [Charnock, 2011, с. 129-142].

Асистент професора в державному університеті Аппалачі Яна Карп використала власну інтерпретація концептуальної тріади Лефевра для використання її як метод дослідження питання людських відносин у місті. Завдяки цьому вона дійшла висновку, що використання тріади Лефевра може виявити які ідеї та відчуття місця враховуються в процесі створення простору й говорить, що даний метод може дати краще розуміння людського життя і простору [Carp, 2008, с. 129-142].

1.3. Концептуалізація взаємодії соціального та фізичного просторів в сучасній соціології

Тепер нам потрібно зрозуміти яким чином соціальний простір, концепція якого була висвітлена вище, та фізичний простір, який в більшості випадках є предметом дослідження не соціальних наук, пов'язані між собою. Дане питання актуальне тим, що ми живемо у світі великої кількості закономірностей та взаємозв'язків, характеристики яких пов'язані з фізичним простором. Просторові відносини в цьому світі та суспільстві різним чином базуються на характеристиках простору, що притаманні не органічній природі. За допомогою фізичного простору описуються специфічні просторові властивості, що притаманні явищам неживої природи, і в цьому сенсі вони виступають як абстракції, які в подальшому екстраполюються на сфери буття. Звідси і походить уявлення про фундаментальність фізичного простору. Прийняття позиції фундаментальності фізичного простору означає можливість застосування до аналізу соціального простору тих інтерпретацій та понять, що склалися в рамках фізичних уявлень про простір [Петренко-Лисак, 2013, с. 35-55].

Важливою для нас характеристикою простору взагалі, є його множинність або наявність його різновидів. Ряд авторів, серед яких вище згадувані нами класики соціології, відзначають, що існують різні вид простору, які не доцільно об'єднувати в одне поняття.

Знову згадаємо Анрі Лефевра, який для визначення соціального простору розрізняв:

1. Просторову практику – область сприйняття простору;

2. Репрезентація простру – область розуміючого;
3. Простори репрезентації – область проживаючого простору [Лефевр, 2015, с.431].

Відповідно це фізичний, ментальний та соціальний простір. Взагалі Анрі Лефевр у своїй праці «Продуктування простору» розвиває матеріалістичне розуміння простору як культурне вираження формації базису і надбудови. Не зважаючи на те, що А.Лефевр погоджується, що простір існує як матерія, він вважає, що розуміння простору як суто фізичного явища є помилковим епістемологічним явищем. Його проект простору полягає в тому, щоб розшифрувати простір та його значення, заново привласнити простір, а отже, й наділити його новим значенням. Згідно з Лефевром, простір виявляє фізичні якості, але він також соціальний, ідеологічний та політичний. У цьому контексті автор здійснює розрізнення між простором у якому «живуть» та простором, який «мислять» тобто, іншими словами, між простором фізичними і простором концептуалізованим.

Таким чином, виявляється, що соціальний простір лише один з видів простору. В контексті нашого дослідження нам доводиться говорити не про відмінності у видах простору, а про різні рівні його розуміння та взаємовідносини, як говорить Філіппов, різних модусах. Але, навіть, при такому ракурсі, розгляду проблеми соціального простору як особливого рівня розгляду простору взагалі виникає проблема розрізнення фізичного та соціального простору.

Розрізнення соціального та фізичного просторів різними авторами вирішувалося по-різному. Так П. Бурдьє зазначає, що процес соціалізації призводить до злиття соціального та фізичного прострів. Він пише про те, що тілу надаються соціальні значення, соціальності натуралістичні, природні, фізичні характеристики, а отже фізичний і соціальний простір переплітаються.

Б. Веблен же наполягає, що потрібно обов'язково розмежовувати фізичний і соціальний простори, так як у них різний сенс. Відповідно до його позиції виходить, що все ж існує два види простору: фізичний і соціальний. Один несе матеріальну характеристику інший смислову.

Читаючи Дж. Александера ми можемо зрозуміти, що соціальні системи існують в реальному просторі й для будь-якого історично існуючого суспільства

фундаментальною є територія. Таким чином, фізичний простір виступає тією об'єктивною реальністю, тими умовами в яких існують і розвиваються соціальні системи. Суспільство постійно вступає у взаємодію з природою, з фізичним простором, використовує його, перетворює. Б. Веблен вважає, що не потрібно виділяти якийсь третій вид простору, а розглядати цю перетворену людиною природу з різних сторін: окремо в фізичному і в смисловому плані. Але тут з'являється і ще одна проблема: чи є цей «олюднений» простір відображенням соціальних відносин або ж навпаки.

Розглядаючи проблему співвідношення фізичного і соціального просторів правомірним буде згадати ідеї, закладені ще Г. Зіммелем, який вважає, що все ж таки соціальні відносини формують простір навколо себе. Він міркує про те, що не простір, а створені індивідом поділи і сполучення його частин має суспільне значення. [Зборовський, 1974]. Але все ж варто зазначити, що це стосується в першу чергу вже перетвореного людиною простору, а не відноситься до тих чисто природних умов, які створені спочатку: гори, моря, океани, що розділяють людей об'єктивно. Таким чином, виходить, що диференціація простору в якому існують і відбуваються соціальні відносини є їх відображенням і об'єктивним проявом, а не показником якоїсь дистанцією в соціальних відносинах.

А. Ф. Філіппов пропонує розглядати географічне середовище, тобто фізичний простір природи як елемент суспільних відносин, таким чином, поняття суміжності цього середовища і суспільного середовища втрачає сенс. У «Соціології простору» він визначає безпосередньо соціологічний підхід до простору і говорить, що соціологія має вивчати не «простір взагалі», а «значимі фрагменти простору». [Філіппов, 2008, с. 115].

Продовжуючи, А.Ф. Філіппов, називає соціальний простір як простір соціальних позицій. У «Соціології простору» він наводить три визначення «соціального простору, виходячи з відмінності в розглянутих підходах:

1. Порядок соціальних позицій сформований так, що кожна з позицій виключає іншу. Тобто займаючи одну позицію, індивід не може мати іншу. Так само і в звичайному просторі, предмети не можуть знаходитися в один час в різних місцях;

2. Характеристика будь якого простору, адже його складові мають соціальне походження;

3. Фізичний простір, адже саме на ньому відбивається структура соціальних позицій [Филиппов, 2008, с. 186].

Таким чином, людська діяльність здійснюється в соціальному просторі, необхідною формою для його є фізичний простір. Але якщо фізичний простір виступає в ролі фундаменту, то соціальний простір чинить вплив на характер людської практики. Разом з тим в єдності території та соціальної взаємодії виражається зв'язок суспільства і природи, формою взаємодій яких є соціальний простір. Тому, можна зробити висновок, що є об'єктивний фізичний простір і соціальний, простір соціальних відносин, які являють собою різні рівні в розгляді простору взагалі, і котрі вступають у взаємодію і тим чи іншим чином впливають один на одного. Внаслідок цього в науковій думці, поняття соціального простору розглядається в співвідношенні з простором фізичним.

Висновки до розділу

Таким чином, проаналізувавши поняття соціального простору в ряді соціологічних теорій різних відомих нам соціологів, зокрема Анрі Лефевра, можна зробити такі висновки.

Поняття соціального простору досліджувалося і використовується нині не лише в соціології, а й політиками, філософами, географами та іншими науками. Тобто вона є міждисциплінарним.

Також, потрібно наголосити на тому, що тематика соціального простору має тривалу історію. Адже дане поняття можна навіть знайти у роботах Огюста Конта. Проте починаючи з ХХ століття і до нині дослідження соціального простору стає інтенсивнішими і набирають більшої популярності не лише в середовищі науковців, й серед буденних читачів.

Варто зазначити, що поняття простору пройшло лексичну еволюцію та процес відмежування його значення від географічного компоненту, що прослідковується у еволюції поняття соціального простору. Тому більшість соціологів, що займаються дослідженням соціального простору вказують на його основу – соціальні зв'язки і використовують його для опису самої соціальної реальності.

Також окремого слова заслуговує, Анрі Лефевр, який на сторінках своєї праці створює нову, відміну від усіх інших концепцію простору. Вона була створена з метою позбутися редукціонізму в будь-якому вигляді, а також позбутися дуалізму в погляді на простір, що існував раніше. Натомість він описує метод споглядання та дослідження простору, який має назву «тріада Лефевра». Можна виділити три ключові ідеї, що створюють контур марксистської теорії А.Лефевра. Перше – простір є динамічним утворенням. Друге – його невід’ємною частиною є соціально – політичний вимір – процес повсякденного виробництва соціальних відносин. Третє – соціальні відносини мають змінний характер. Власне сам простір виступає у ролі соціального продукту, який визначається виробничими відносинами та й формується відповідно до рівня їхнього розвитку.

Дізнавшись основні концепції соціального простору, нам потрібно звернути увагу на ключовий для нашої роботи вимір соціального простору – гендерний порядок, розуміння якого неможливе без поняття гендеру та гендерного підходу в соціології, що ми спробуємо розглянути у наступному розділі.

РОЗДІЛ 2. ГЕНДЕРНИЙ ПОРЯДК ЯК ВИМІР СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

2.1 Гендер як соціальний конструкт

Даний розділ варто розпочати з огляду теоретичних ідей, наявних в соціології, оскільки саме вони складають концептуальний інструментарій, який стане базою для емпіричної складової в четвертому розділі дослідницької роботи.

Спершу ми проаналізуємо основи гендерних/феміністських теорій в соціології, починаючи з огляду того, що класичні теоретики соціології дев’ятнадцятого і початку двадцятого століття говорили про гендер, але більшу увагу сконструємо на теоріях розроблених з 1970 року після вагомого впливу другої хвилі фемінізму.

В дев’ятнадцятому і на початку двадцятого століття засновники соціології жили в часи міжнародних протестних жіночих рухів першої феміністичної хвилі, які змушували так чи інакше вирішувати «жіноче питання». Більшість науковців ставили жіноче питання в рамках сім’я, емоційності та сексуальності, подеколи згадували дану проблематику в питаннях вищого порядку, в яких домінують

чоловіки, наприклад в концептуалізації середніх класів, економіки, політики та бюрократії.

В рамках класичної соціології до середини 1970 років поняття «гендер», не використовувався, замість нього всі відносини, які сьогодні входять в конструкт «гендер» розглядалися в призмі розподілу статі на чоловічу та жіночу. В тому числі, нерідко, соціологи обмежувалися базовою біологічною дихотомією статі.

Кілька перших соціологів припустили, що чоловіки і жінки від природи різні і не рівні у своїх інтелектуальних, емоційних і моральних здібностях. Британський соціолог Герберт Спенсер, в своїй праці «Соціальна статистика» присвятив розділ правам жінок. Він стверджував, що чоловіки і жінки заслуговують рівних прав, оскільки існують лише поверхневі відмінності між ними. З часом він вирішив, що біологія (не культура) виробляє глибокі (більше не тривіальні) статеві відмінності. Жінки, чий мозок менший, мають менші почуття справедливості і інтелектуальні здібності, але це на заважає їм турбуватися про дітей та дітей[Спенсер,1851:496].

Засновник соціології Огюст Конт вважав, що через емоційну і духовну вищість жінки ідеально підходять для подружнього життя, але їх стан «вічного дитинства» та інтелектуальної неповноцінності у порівнянні з чоловіками, робить їх нездатними для іншої діяльності. Подібні стереотипи про вроджену відмінність між статями були згадані німецьким соціологом Фердінандом Тьонісом та італійцем Вільфредо Парето.

Класик французької школи в соціології Еміль Дюркгейм, також наслідував ідеї біологічного детермінізму, того, що він назвав жіночим соціальним підпорядкуванням. У «Самогубстві» автор статистично продемонстрував, що шлюб має відмінні наслідки для чоловіків та жінок: для перших він зменшує рівень самогубств, а для він жінок вищий ніж середній. Він прийшов до висновку, що інститут шлюбу має бути реформований, і в такій ситуації чоловіки повинні бути захищені від самогубств через стримуючий фактор шлюбу[Дюркгайм, 1897: 67-73].

Також Дюркгайм пов'язує зміну конфігурацій у відносинах між статями з суспільним поділом праці, зміною солідарності та розвитком суспільства. Як наслідок з розвитком суспільства відбувається гармонійне доповнення двох статей: емоційна природа жінки поєднується з інтелектом чоловіка.

Марксистська соціологія, у всіх своїх варіаціях, стверджує, що гендерні відносини, що відповідають відносинам між статями, являється одним з аспектів виробничих відносин. При цьому розподіл праці між чоловіками та жінками були базовими, необхідними для існування суспільства. Прихильники класичної марксистської теорії розуміли, що гендерний порядок є продуктом суспільного життя та відповідно до марксизму несправедливим. Детальніше можемо це помітити в праці Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави» в якій еволюційна теорія описувала три етапи, кожен з яких характеризується своєю формою шлюбу. Гендерна нерівність виникло на третьому етапі, коли виник економічний профіцит завдяки технологічному розвитку і інституту приватного майна. Чоловіки позбулися традиційної матріархальної системи, щоб успадкували і встановили всі необхідні заходи контролю над жінками. На цьому етапі робота по дому стала приватною сферою і жінки були виключені від суспільного виробництва і стали юридично підпорядкований чоловікам. Вирішенням гендерної нерівності, як і будь-якої іншої нерівності, полягало у знищення капіталізму. Жіноча емансипація була декларованою метою більшості марксистських партій і мислителів в наступні десятиліття. Проте марксизм, за підтримки його прихильників-феміністок (наприклад, Роза Люксембург і Клари Цеткін), стверджували, що гендерна нерівність є побічним продуктом нерівності соціального класу і що заміна капіталізму соціалізмом автоматично вирішить проблеми жінок [Енгельс, 1919: 123-141].

Німецький соціолог Макс Вебер підтримав ліберальну гілку руху за права жінок. У «Загальній і економічній історії» він уточнив теорію Енгельса переходу від матріархату до патріархату, процес, за допомогою якого гендерний поділ праці в сім'ї збільшився, а становище жінок погіршилося. Вебер стверджував, що цей перехід був не просто наслідком економічних змін, але також відбивав зміни в інших соціальних інститутах. Соціолог стверджував, що процес раціоналізації суспільства, що є центральною темою в роботі Вебера, був чоловічим феноменом.

Інший німецький соціолог Георг Зіммель, приділяв більшу увагу гендерному питанню. Соціолог вважав, що культура, в якій домінують чоловіки, перешкоджає самостійності жінок і не дозволяє їм вносити вклад в загальну культуру. Крім того,

стандарти, використовувані для оцінки соціальних досягнень є формально загальнолюдськими, але насправді створені під призмою чоловічої парадигми. Хоча Зіммель був ближче до написання повноцінної теорії про гендер, ніж інші класичні соціологи, попри все йому не вдалося відійти від біологічного детермінізму в аналізі жінок та чоловіків[Зіммель,1996:595].

Вагомий внесок у феміністично теорію і дослідження гендеру зробив Толкотт Парсонс, Через його зосередженість на нормативному консенсусі, який виникає головним чином через соціалізацію, Парсонс приділяв велику увагу сім'ї і статевим ролям. У його описі сімейного життя тодішнього американського середнього класу, Парсонс продемонстрував зацікавленість у нерівності і напруженості, в якій жили жінки, відзначаючи також що професійні можливості, доступні для самотніх жінок, значно обмеженіші за ті, які доступні для одружених жінок їхнього класу.

Використовуючи свою знамениту інструментально-експресивну дихотомію, Парсонс описав тогочасну сім'ю як інститут, присвячений експресивній функції. В той час коли робота стає все більше відокремлюватися від домашнього господарства, чоловіки стали спеціалізуватися на інструментальній ролі заробітку грошей для забезпечення сім'ї. Натомість жінки народжують і виховують дітей, що прив'язало їх до сім'ї, стали спеціалізуватися в експресивній ролі.

Загалом поле-рольовий підхід Толкотта Парсонса визначав систему виконання ролей, в якій жінки виконують експресивну функцію, а чоловіки - інструментальну. Під експресивною роллю розуміється турбота, забезпечення емоційного балансу в сім'ї, виконання домашньої роботи. Натомість інструментальна роль означає взаємодію сім'ї із зовнішнім світом, іншими сім'ями та соціальними системами [Parsons,1949:413-431].

Роберт Коннеллі, австралійський соціолог, стверджує, що біологічна дихотомія, що закладена в поле-рольовому підході, переконала багатьох дослідників в тому, що «жіночі» та «чоловічі» ролі є рівноцінними і важливими для функціонування системи, проте різні за своїм змістом.

Варто звернути увагу на теорії інтеракціонізму Ірвіна Гофмана. Автор розглядає розбіжності між статтями через призму соціальної взаємодії, яка є інструментом індивідів для вираження гендерних ролей та ідентичностей.

Механізмом конструювання гендеру є гендерний дисплей - набір практик, що здійснює індивід у взаємодії з іншими представниками суспільства. Така дія сприймається як вираження статевої природи індивіда. Відповідно до драматургічної концепції «гендерна гра», яка втілюється в соціальних інтеракціях, стає природним виявленням біологічної статі акторів[Goffman,1997:208-227].

Сконструємо увагу на понятті «гендерний підхід», який виникає в соціології в 70-их роках. Він формувався як опозиція традиційним дослідженням, що стосувалися теми жінок, чоловіків та різниці між ними. Під гендерним підходом варто розуміти аналіз відносин влади, організованих на підставі культурно-символічного визначення статі (на підставі гендеру). З цієї тези можна припустити, що гендерний підхід є варіацією стратифікаційного підходу, адже він декларує тезу про нерівність в розподілі ресурсів за ознакою статі, про відносини підпорядкування одних іншим. Таким чином гендер можна використовувати як багатовимірну категорію соціального аналізу, яка застосовується на різних рівнях аналізу особистості та відносин.

Гендерний підхід в західній соціології виникає в 70-і роки як практика пізнання жіночого руху другої хвилі фемінізму та як критична теорія. Дослідження в межах гендерного підходу базуються на екстраполяції та адаптації соціальної теорії до проблематики відносин між жінками та чоловіками. В той же час домінуюча течія в соціології критикується, як така, що була створена на основі домінування чоловічого досвіду в усіх сферах діяльності.

Феміністська критична теорія базується на марксизмі, структурно-функціональному аналізі і драматургічному підході, який започаткував Ірвін Гофман. Наслідуючи марксизм, прихильники гендерного підходу, пропонують два варіанти концептуалізації гендерних відносин. По-перше, послідовники стверджують, що сфера відтворення та сфера виробництва однаково важливі для формування і підтримання соціального порядку. До виробництва належать сім'я та домашнє господарство, тут головною особою є жінка, в ролі дружини, робота якої не сприймається як праця, відповідно не оплачується, що говорить нам про пригноблення жінок у полі виробництва. В цьому можна помітити, що

пригноблення жінок в сім'ях є складовою для капіталістичної експлуатації в суспільстві.

По-друге, гендерний підхід висуває тезу «подвійної системи» пригноблення жінок в сучасному суспільстві: капіталізм і патріархат - чинник які створюють та підтримують гендерну нерівність. В результаті накладення цих систем пригноблення формується сучасний громадський порядок, який є "капіталістичним патріархатом". Відповідно критична гендерна теорія пропонує відділити аналіз гендерних відносин від класової теорії.

У марксистській феміністській традиції нерівність між чоловіками та жінками є обумовленою структурою, як писалося вище - капіталізмом та патріархатом, самі "жінки" і "чоловіки" - є відносно недиференційовані категорії, з відносинами нерівності та експлуатації, при яких жінки виступають у ролі дискримінованого класу в публічній сфері.

Структуралістські концепції авторства Джульєтт Мітчелл і Гейл Рубін, говорять про те, що положення індивіда в першу чергу залежить від його позиції у системі «чоловік-жінка». Також вищезгадані авторки вводять поняття статево-гендерної системи, що стало ключовим поняттям в гендерному підході. Відповідно до неї, в кожному суспільстві наявна дихотомічна система стать/гендер, що з біологічної статті формує продукт соціальної діяльності - гендер."

Феміністична теорія також беруть до уваги та переосмислюють функціоналістський поло-рольовий підхід, який був описаний вище. Таким чином, фемінізм, попри критику теорії Парсонса, адаптує його положення, використовуючи їх для аналізу пригноблення жінок і чоловіків запропонованими традиційними ролями. Феміністський підхід в цьому варіанті залишається структурно-функціоналістським, проте змінюється акцент аналізу гендерних відносин: він робиться на вимір нерівності, на обґрунтування можливостей змін в суті цих ролей. Для прикладу даного гендерного підходу, можна назвати дослідження Сандри Бем, котра дослідила феномен андрогії, на основі якого розробила методіку вимірювання рівня фемінності та маскулінності. В межах даного підходу дослідники використовують поняття ролі і статусу для аналізу відмінностей положення різних статей у суспільстві. Відповідно до цієї концепції чоловіки та жінки різняться у

своїй поведінці через відповідність різним соціальними очікуванням, що відтворюються соціальними інститутами[Bern,1974].

Варто зазначити, що гендерний аналіз, через зміну парадигми від рівня структур до рівня дій, до соціології повсякденності, також включив у себе постулати соціального конструювання реальності. У драматургічному підході гендер розуміється як соціально-сконструйовані відносини, пов'язані з поділом індивідів за ознакою статі. Теорія соціального конструювання гендера заснована на відмінності біологічної статі і соціальної категорії приналежності до статі. Гендер розуміється як діяльність суспільства по приписування статі, яка продукує та відтворює відносини нерівності. Жінки та чоловіки більше не розглядаються як недиференційовані категорії, навпаки, категорія відмінності стає основними у визначенні жіночності і мужності.

Представники американської феміністичної соціології Кендес Уест і Дон Зіммерман стверджують, що конструювання гендера відбувається на мікрорівні. Продовжуючи тезу Ірвіна Гоффмана вони вважають, що зазвичай успішна комунікація базується, на можливості однозначному визначенні статі співрозмовника. Однак типізація за ознакою статі далеко не завжди однозначно відповідає природній статі індивіда. Приписування статі відбувається відповідно до правил конструювання гендера, діючих в конкретному суспільстві і втіленому в гендерному дисплеї[West, Zimmerman,1987:125-151].

Перейдемо до поняття «гендерного порядку». На думку дослідників феміністичної теорії сучасний стан гендерних відносин переважної більшості сучасних суспільств характеризуються побудовою соціальної системи на соціально нав'язаній диференціації праці, обмежені прав жінок, контролі жіночої сексуальності та засиллі гетросексуальності.

Як згадувалось вище, розширення рамок гендерних досліджень було пов'язано з конструктивістською критикою структурного функціоналізму і актуалізації повсякденності як вимірювання суспільного життя. Даних підхід акцентує увагу соціальної теорії на рівень повсякденних взаємодій. Предметом дослідження стають норми взаємодії в публічному просторі. Гендерні відносини сприймаються як соціально і культурно сконструйовані в конкретних соціальних ситуаціях. На

мікрорівні «гендерний порядок» виступає як публічний порядок соціальних взаємодій, організованих по визначених правилах. Натомість на макрорівні «гендерний порядок» розглядається як система нерівності і диференціації, що визначається позиціями різних груп різних статей в різних сферах публічного та приватного життя.

Подальший розвиток теорії пов'язана із застосуванням спільної методології П'єра Бурдьє і Ентоні Гідденс до аналізу гендерних відносин. Дане поєднання структурного і конструктивістського підходів дозволяє знайти рішення проблеми взаємообумовленості структурних умов і соціальних дій.

Спираючись на цю методологію австралійський соціолог Роберт Коннелл визначає поняття «гендерної композиції», що позначає сукупність практик повсякденної взаємодії та структурних обставин. Гендерна композиція є результатом сукупності стратегій, що відтворюються в рамках певних історичних контекстів взаємодій і створення соціальних груп.

На рівні суспільства в цілому гендерна композиція виступає як доволі стійкий «гендерний порядок», що закріплюється в історично заданих зразках владних відносин між чоловіками та жінками. Ці зразки закріплюються в соціології як соціальні структури та інститути гендерних відносин. В той же час на рівні соціальних інститутів гендерний порядок фіксується в різних гендерних режимах, для прикладу режимів шкіл, сімей, держав.

При аналізі гендерного режиму та порядку науковці використовують ті самі категорії, що при й при аналізі соціальних відносин в цілому. Відповідно відбувається поділ на публічну (культура, політика, економіка) та приватну сфери (шлюб, дружні, інтимні відносини). У кожній з цих сфері гендерні відносини конструюються в результаті взаємодії структурних умов і практик, саме в них формуються і відтворюють уявлення про жіночність та мужність, гендерні ідеології і стереотипи.

2.2 Гендерний порядок як об'єкт соціологічного дослідження

Гендерні дослідження мають тенденцію в більшій мірі звертати увагу на відмінностях і нерівностях, які узаконюють чоловічу гегемонію, але в меншій мірі

приділяють увагу гендерним спільностям, де ховається тонкі відносини влади, які можуть бути цікавими для ока дослідника гендерних відносин.

Американський науковець Томас Гірен у 2000 році написав статтю, в якій звернув увагу на простір, який розуміється не тільки як контейнер соціальних дій, а й як актор, що впливає і знаходиться під впливом соціальних взаємодій. [Gieryn, 2002: 463-496]. Так само Герберт Ганс вказав на необхідність детальнішого соціологічного дослідження простору, орієнтованого на просторові практики в приватній сфері [Gans, 2002: 329-339]. Важливо згадати, що в якості вагомого внеску в гендерні дослідження є концепція «doing gender» (конструювання гендеру/гендерної ідентичності) (Уест К., Ціммерман Д, 1987) що стала однією з найбільш впливовою у соціологічному дискурсі. Це призвело до подальшої концептуалізації «undoing gender» (скасування гендеру).

Також актуальним для нас є стаття Маллет в якій, автор підкреслює важливість гендеру в аналізі значення будинків. Говорячи про те, що ранні дослідження зосереджувались на феміністської інтерпретації того, як гендерні відмінності посилюють внутрішній простір, узаконивши чоловічу гегемонію, але в той же час ігноруючи жіночу інтерпретації будинку і перетин статей та інших ідентичностей [Mallett, 2000: 63-89].

В цілому, в гендерних дослідженнях множинні значення маскуліності і жіночності не нові. Проте варто розглянути, як вони взаємодіють з внутрішнім простором, в різних часових і культурних контекстах, адже існує можливість переміщення акценту від традиційних гендерних відносин, заснованих на відмінностях, до появи альтернативних рис маскуліності і жіночності.

Таким чином, варто розглянути концепцію «Doing or undoing gender» (робити чи скасувати гендер), застосувавши її при вивченні внутрішнього житлового простору, що може дати зрозуміти як простір можна інтерпретувати як контекст, в якому виникає гендерна нерівність і гендерні відносини.

Гендерні дослідження почалися з виявлення і пояснення відмінностей між чоловіками та жінками. Традиційно в західному суспільстві домінуюча модель, використовувана для вивчення статі, була зосереджена на протиставленнях між розумом і тілом, раціональним і емоційним, публічним і приватним, роботою і

домашнім господарством. Виходячи з того, що біологічні відмінності між статями пояснюють гендерні відмінності, мислителі-функціоналістів стверджували, що чоловіки і жінки мають протилежні, але доповнюючі один одного психо-соціокультурні характеристики, які пізніше були концептуалізувати як сутність маскулінності та жіночності. Для деяких мислителів-структуралістів, таких як Бурдьє, протиставлення між чоловічим і жіночим в поєднанні з протиставленням між публічним і приватним є бінарними категоріями розуму, що несвідомо породжуються міфами і відтворенням соціальних практик, на основі яких людина впорядковує соціальну реальність.

Феміністичні дослідження показали, як гендерні опозиції узаконили чоловічу гегемонію. Вони показали, як традиційно вважалося, що між чоловіками і жінками існують природні відмінності, які виправдовують поділ праці між чоловіками і жінками в гетеросексуальних сім'ях (чоловік, як годувальник, що працює в публічному просторі, і жінка, яка працює по дому, що виконує домашні, емоційні та виховні завдання). Чоловіча ідентичність була визначена як гегемон, людина, що має оплачувану роботу в публічній сфері, що дозволяє йому надавати економічні ресурси сім'ї, стати главою домогосподарства і бути відсутнім в домашньому просторі. Гегемоністська позиція мужності стала нормою, узаконюючи патріархальні відносини, засновані на владі і нерівності, пов'язуючи жінок з домашнім простором не оплачуваною роботою і чоловіків з оплачуваною роботою в публічному просторі. Внутрішній простір традиційно вважалося жіночим простором, в той час як суспільний простір – чоловічий.

В антропології простору поля гендерної асиметрії вивчалися з використанням концепції «гендерного простору», яка визначається як: «конкретні місця, в які культури вкладають гендерні значення, місця, в яких зустрічаються диференційовані практики, або параметри, які використовуються стратегічно для інформування особистості». Льов стверджує, що гендер і простір виникають у взаємодіях, на які впливають більші соціальні структури, і що гендерна ідентичність та гендерні відносини створюються у взаємодіях, які відтворюють культурну конструкцію гендерних відмінностей. Отже, ідея гендерних просторів і то, як вони пояснюють гендерні практики і соціальне виробництво гендеру, не нова. Можна

відзначити, що гендерні простори були концептуалізовані на основі гендерних відмінностей, що вкорінені в гендерних ідеологіях, які узаконюють чоловічу гегемонію[Low,2006:119-133].

Новою тенденцією стало емпірично дослідити появу альтернативних моделей гендерної ідентичності в сучасному суспільстві, переглядаючи важливість приватного життя і домашнього простору. Це означає, що традиційні моделі, засновані на ідеї, що гендерна ідентичність є фіксованою, сформованою за допомогою соціалізації гендерних ролей і що гендерна асиметрія зберігається за допомогою структурної нерівності, не відображають динамізм і складність гендерної ідентичності. Тому з'явилися нові підходи, які передбачають відсутність фіксованої різниці між чоловіками та жінками, при цьому гендерна ідентичність є соціальною конструкцією, постійно змінюваною у взаємодіях і залежить від соціальних ситуацій. Вибравши цей новий шлях, Уест і Ціммерман запропонували конструкціоністську модель гендеру, ввівши концепцію «doing gender» (робити гендер), яка визначається як «комплекс соціально керованих перцептивних, інтерактивних і мікрополітичних дій, які кидають спеціальні заняття як вираз чоловічої та жіночої природи. Пізніше з'явилися й інші взаємодоповнюючі поняття, такі як «undoing gender»(скасувати гендер) або «recording gender» (перезапис гендеру).

З етнометодологічної точки зору, Уест і Ціммерман стверджують, що стать не є фіксованою властивістю людей, а досягненням, що конструюється і формується у взаємодіях. Простіше кажучи, гендер - це не те, чим є людина, а те, що робить людина. Ця модель була натхненна ідеєю Гоффмана про те, що гендер - це результативність, прояв традиційних гендерних норм поведінки, підтримуваних конкретними інституційними контекстами. Гендерний дисплей означає, що гендер концептуалізується як сценарій для виконання культурних ідеалів маскулінності і жіночності для аудиторії, яка знає ці коди. Інший вплив походить від Гарфінкеля, який стверджував, що гендерна ідентичність відображається і підтримується постійно, тому що в кожній взаємодії ми постійно і не свідомо оцінюємо і класифікуємося іншими на основі прийнятих як належне гендерних кодів.

«Doing gender» (робити гендер) означає, що взаємодії, зокрема соціальні ситуації, являють собою можливість проявити гендерну ідентичність і викликати гендерні відмінності. Внаслідок цих повторюваних взаємодій гендерна асиметрія стала вважатися природною. Простіше кажучи, відмінності у статі не є вродженими, а скоріше соціальними. Хоча у людей багато соціальних ідентичностей, які вони представляють вибірково в залежності від ситуації, гендерна ідентичність активується в будь-якій ситуації. Інші ніколи не перестають оцінювати нас на основі традиційних гендерних кодів, мотивуючи нас постійно відображати у взаємодіях гендерні особливості і поведінку.

У своїй статті Уест К., Ціммермана Д. рухаються далі, заявляючи, що конструювання гендеру є як інтерактивним, так і інституціональним, що має на увазі, що «doing gender» (робити гендер) має потенціал як для відтворення чоловічий гегемонії, так і для здійснення змін. Ось чому вони прийняли концепцію «undoing gender»(скасувати гендер). У ній йдеться про відокремлення від тих характеристик маскулінності і жіночності, які традиційно вважаються природними і важливими у зв'язку зі зміною нормативних уявлень про поведінку чоловіків і жінок, за які підзвітна кожна статева категорія [West, Zimmerman, 1987]/

Дойч створив важливе уточнення, припускаючи, що «undoing gender»(скасувати гендер) вказує на соціальні взаємодії, які зменшують гендерні відмінності, в той час як «doing gender» (робити гендер) відноситься до цих відмінностей. Автор вважає, що поняття «doing gender» (робити гендер) може пояснити тільки те, як люди формують і підтримують гендерну асиметрію, але погано визначає можливості для змін.

Використовуючи концепцію «doing and undoing gender» можна спробувати показати, що концентруючись на прояві маскуліності і жіночності в домашньому просторі, можна виявити ознаки зменшення гендерних відмінностей (подолання класичних протиставлень між розумом і тілом, раціональним і емоційним, публічним і приватним, роботою і домашнім господарством), і появи альтернативної домашньої маскулінності та альтернативної внутрішньої жіночності. Також можна ілюструвати, що вивчаючи взаємозв'язок між внутрішнім простором і гендерною ідентичністю, можна знайти нові можливості для інтерпретації, нюансів.

Варто замість того, щоб проводити чітку грань між «doing gender» (робити гендер) (побудовою традиційної гендерної асиметрії на основі гегемонії) і «undoing gender» (скасувати гендер) (деконструкцією його на основі зменшення асиметрії), в домашньому просторі можна зрозуміти все як єдиний процес. Аналізуючи останній дослідження щодо «doing and undoing gender» ми можемо виявити появу нових форм чоловічої маскулінності і жіночності, які оскаржують нормативну модель гегемоністської маскулінності, аналізуючи їх як форми дії і знищення статі через просторові практики

Як згадувалося у раніше, традиційна нормативна модель гендерної ідентичності заснована на сильних і протилежних гендерних відмінностях, які асоціюють жіночність з домашнім простором, неоплачувану хатню роботу, тіло і емоції, а маскулінність з громадським простором, оплачуваною роботою поза домом, розумом і раціональністю. Ця гендерна асиметрія є передумовою для владних відносин, заснованих на гендерній нерівності, що відтворює гегемоністську маскулінність. Деякі проаналізовані статті містять докази для підтримки цих моделей гендерної ідентичності в домашньому просторі, що ілюструє способи реалізації гендеру через публічні дискурси і приватні просторові практики.

У дев'ятнадцятому столітті в Англії в посібниках з художнього оформлення будинку було чітко розходження між гендерними просторами: вітальня, приймальня і ранкова кімната вважалися жіночими, що були прикрашені багатьма прикрасами в світлих тонах; в той час як їдальня, кімнату для паління, більярдна, бібліотека та студія, чоловічими просторами, ідентифіковані дорогими, солідними і темними меблями. Проте, внутрішні інвентаризації показали, що тільки аристократичні родини і сім'ї середнього класу виконували ці приписи, велика площа їхнього будинку була ресурсом для того, щоб «doing gender» (робити гендер). Крім того, чоловіча більярдна була прикрашена дубовими меблями, оббивкою зі шкіри крокодила, мисливськими трофеями або сувенірами з екзотичних місць. Так само спальні були прикрашені відповідно до жіночих умовностей, в бузкових тонах, з бантами і атласними простирадлами. В цілому, в інструкціях з художнього оформлення інтер'єру були запропоновані рецепти для постановки і виконання сценаріїв для виконання гендерних завдань на основі відтворення сильних

гендерних асиметрій і позицій влади. Жінки були традиційно поміщені в місця, пов'язані з доглядом за тілом і емоційними завданнями (соціалізація і догляд за дитиною), в той час як чоловіки з роботою, пов'язаною з розумом, дозвіллям і престижем.

В західному світі (Північна Америка, Західна Європа і розвинені райони Східної Азії) кухня як і раніше є важливою ареною, де підтверджується гендерна нерівність. Існують факти того, що в 1960-1990 роках в 16 розвинених країнах час, відведений чоловіками для роботи по дому, і час, що відводиться жінками, скоротився, жінки як і раніше несуть відповідальність, принаймні на організаційному рівні, за виконання домашніх обов'язків. Іншим прикладом є випадок, коли висококваліфіковані чоловіки емігрують з Великобританії в Дубаї. Оскільки зв'язок чоловіків з публічним простором і жінок з домашнім простором дуже сильний, жінки не можуть знайти добре оплачувану роботу, і вони стають домогосподарками. Це показує, як зв'язок жінок з домашнім простором продовжує відігравати важливу роль у творенні гендерних проблем.

Традиційно заняття гендером в домашньому просторі мало на увазі прояв гендерних відмінностей через гендерні об'єкти, простору і практики. Моррісон показує, що для гетеросексуальних пар гендерні відмінності виявляються в домашньому просторі за допомогою спостереження: окремі ванні кімнати, окремі шафи або ящики, в яких кожен зберігає різні особисті речі, і інші предмети статі, виставлені в будинку (чоловіче взуття більше жіночої взуття, жіночі сукні, жіночі журнали, чоловічі колекції комедійних фільмів, жіночі колекції романтичної музики, засоби особистої гігієни, що відповідають різним потребам чоловіків і жінок). Крім того жінки, показуючи в своїх домашніх фотографіях пари, зазвичай весільні фотографії, в кращі моменти їхніх стосунків. Ми могли б зробити висновок, погоджуючись з Уорреном, що на «doing gender» (робити гендер), демонструючи певні предмети всередині будинку, сильно впливає звичайна сексуальна орієнтація, дотримання гетеронормативності. Ці інституалізовані інструменти виступають в якості ресурсу для відображення гендеру через фізичні особливості соціальних умов.

В іншому дослідженні Моррісон стверджував, що просторова структура і дизайн практики впливу близькості на житло підтримують відносини влади між чоловіками і жінками. Він довів, що чоловіки позначаються чоловіками як нав'язливі або дратівливі, коли жінки виконують домашні завдання. Що стосується просторових практик, Моррісон зазначає, що під час ремонту будинку, навіть якщо немає чіткого поділу завдань між чоловіками і жінками, чоловіки більше люблять виступати в якості експертів, приймаючи на себе завдання, пов'язані з технологіями, і завдання «зроби сам». Це означає, що домашній простір може стати сценою зі стандартизованими соціальними приводами для «doing gender» (робити гендер) [Morrison,2013:413-431].

Процес виконання гендерних питань в домашньому просторі включає компонент підзвітності, оскільки жінки вважаються відповідальними за виконання домашніх обов'язків і піддаються відповідним санкціям. Уоррен починає з припущення, що домашній простір може бути джерелом сорому або гордості для жителів, які впливають на рішення про наявність гостей (коли вони пишаються, вони часто запрошують багато людей у всьому будинку, коли їм соромно вони вибирають невелику групу людей, запрошують їх тільки в певні кімнати). Один з найбільших джерел сорому - це будинок, який не є чистим або не впорядкованим. У цій ситуації жінки «doing gender» (робити гендер), будучи єдиними в сім'ї, вибачаючись перед гостями за безлад в будинку, і пояснюють, що у них не було достатньо часу для прибирання будинку. За допомогою саморегулюючого процесу жінки узаконюють традиційну гендерний обов'язок прибирати і впорядковувати домашній простір.

Дослідження останніх десятиліть показують, що деякі аспекти взаємин жінок і чоловіків з домашнім простором змінюються, змінюються нормативні уявлення про маскуліність і жіночності. Щоб уявити ці перетворення, деякі дослідники використовували такі поняття, як «маскуліність в сім'ї» або «новий чоловік».

Анжела Меа, приносить нові докази на користь прояву в сучасному суспільстві процесу «undoing gender»(скасувати гендер) через перегляд відносин маскуліності з громадським і приватним простором. Чоловіки все більше залучаються до того, що традиційно вважалося жіночими завданнями в домашньому просторі, що

трансформує просторову владу і визначення чоловічої і жіночої ідентичностей. «Нові чоловіки» почали займатися домашньою роботою, особливо в кулінарії, догляді за дітьми, декоруванні та облаштування будинку. Особливий контекст для вивчення участі чоловіків у виконанні домашніх обов'язків - це пари, що працюють вдома. Згідно з Деброю Основітц, чоловіки, які працюють на дому, більше займаються домашніми справами і з гордістю займаються доглядом за дітьми, щоб грати свою роль батька. Таким чином, оплачувана робота на дому може усунути просторові і часові межі між громадським та приватним простором, забезпечуючи гнучкість в поєднанні роботи і сімейного життя і зменшуючи загальноприйняті гендерні кодекси при поділі домашніх обов'язків. Тому домашню роботу можна вважати новим інституційним ресурсом, який сприяє процесу знищення статі[Meah,2013:578-596].

При більш ретельному аналізі особливостей участі чоловіків у приготуванні їжі в домашньому просторі можна також побачити ознаки гендерної поведінки за допомогою відтворення гендерної асиметрії. Під впливом телевізійних кулінарних шоу, які влаштовуються чоловіками-кухарями, чоловіки частіше присутні на кухні (умовно вважається простором жінки), визначаючи новий спосіб приготування їжі, не для виховання сім'ї, а для хобі, як варіант способу життя, як прояв їх складної особистості. Це призводить до технічних змін на кухні, завдяки збільшенню технологічного оснащення і збільшення навантаження жінок на прибирання кухні після цього. Автори інтерпретують, що участь чоловіків у кулінарній діяльності являє собою не демократизацію домашніх обов'язків, а перевизначення маскулінності. Простіше кажучи, чоловіки займаються домашніми справами вибірково, по-своєму (за допомогою сучасного технологічного обладнання, з різними стандартами чистоти і порядку на кухні, час від часу або в якості хобі), можливо, щоб уникнути фемінізації.

Звичайні гендерні стереотипи пов'язують емоції з жіночністю, а не з маскулінністю. Припускаючи, що маскулінність умовно пов'язана з публічним простором і втіленням досвіду чоловіків, розуміється як ефект дисциплінарної влади оплачуваної роботи, Горман-Мюррей віддає перевагу дослідженню втілення досвіду чоловіків в домашньому просторі. Автор зазначає, що чоловіки використовують

своє тіло, щоб визначити різницю між публічним та особистим простором. Домашнє простір стає передовою сценою, де чоловіки використовують спеціальну форму тіла, щоб показати свою маскуліність: вдома вони знімають свої костюми, надіті на роботу, що свідчить про раціональність і надягають більш вільний одяг. Це важливо для виконання своєї домашньої маскуліності, так як багато чоловіків заявляють, що вони стурбовані або не здатні висловити свої емоції, коли вони не можуть переодягнутися після того, як повернуться додому. Домашнє простір може також стати за лаштунками, коли чоловіки готуються до появи в громадських місцях: купання, гоління, вибір одягу [Gorman-Murray,2007:195-213].

Важливо, що не тільки маскуліність змінюється завдяки появі альтернативних ідентичностей, пов'язаних з домашнім господарством, але також і жіночність завдяки новим способам позначення їх відносин з домашнім простором і ведення переговорів про роботу з побутового і публічного простору. Результати недавніх досліджень можуть бути витлумачені в світлі появи альтернативної жіночності в сім'ї як способи як «doing gender» (робити гендер) так і «undoing gender»(скасувати гендер).

Аналізуючи практику приготування їжі мігрантами у Західному світі, Меа показує деякі сучасні прояви внутрішньої жіночності в інших культурах, приводячи докази того, що домашня жіночність може відрізнятись від тієї, яка зазвичай визначається в західній культурі як деспотична. Кухня не завжди є місцем, де народжується гендерна нерівність. В інших культурах це розуміється як місце опору, де жінки роблять приємні дії, ведуть переговори і оскаржують гендерну асиметрію. Наприклад, для мексиканських іммігрантів в США кулінарія представляється святом і підтвердженням жіночих талантів, а для жінок кухня - це простір автономії та свободи протиставлений пануванню в публічному просторі і сім'ї. Для африканських іммігрантів в США кулінарія - це матеріалізація жіночої творчості, любові і спілкування, а кухня - це місце, де можна уникнути расового гноблення. У разі бенгальських іммігрантів в США кулінарія сприймається жінками як подарунок і жертва для сім'ї, майже священна діяльність, яка наділяє їх символічної силою [Meah,2013:578-596].

Згідно з тим же дослідженням, ситуація в іншому світі (Африка, Латинська Америка і розвиваюча Азія, включаючи Близький Схід) відрізняється. У цих культурах приготування їжі є обов'язком розширеної сім'ї (а не тільки нуклерної) і часто відбувається поза домом. Наприклад, у багатьох африканських громадах влада жінок над приготуванням їжі є однією з форм влади в сім'ї: жінки самі вирішують, що і коли сім'я їсть, кому і як розподіляється їжа. У Південній Індії приготування їжі жінками дозволяє їм розпочати протести, щоб підкреслити їх роль в годуванні сім'ї. Кан наводить докази того, що навіть в деяких країнах, наприклад, у Великобританії, чоловіки, які готують, виконують завдання, підлеглі жінкам, і що жінки мають більшу владу на кухні. Точно так же, в Іспанії кулінарія сприймається жінками як джерело статусу, задоволення і влади. Ці приклади показують, як зв'язок жінок з домашніми завданнями по приготуванню їжі, хоча її зазвичай називають способом «doing gender» (робити гендер), може стати джерелом влади, яка використовується не тільки в домашньому просторі, а й поза ним, кидаючи виклик традиційній гендерної асиметрії, що означає «undoing gender»(скасувати гендер).

Особливою ситуацією є пари, в яких обидва партнери працюють з дому, створюючи можливості для «undoing gender»(скасувати гендер) і «recording gender» (перезапис гендеру). Дебра Основітц показує, що жінки, які працюють на дому, не стикаються з труднощами приведення ритмів сімейного життя у відповідність з ритмами корпорації для просування по кар'єрі і обговорюють домашні завдання зі своїми партнерами.

Вище ми стверджуємо, що внутрішній простір може бути вивчено як арена для «doing gender» (робити гендер) та «undoing gender»(скасувати гендер), як контекст для розуміння сучасних трансформацій гендерної ідентичності. «Doing gender» (робити гендер) сприяє підтримці традиційних чоловічих і жіночих ідентичностей, заснованих на традиційних протиставленнях між розумом і тілом, раціональним і емоційним, публічним і приватним; однак, знищення статі сприяє появі альтернативних жіночих і чоловічих ідентичностей. Поява альтернативної чоловічої маскулінності підтверджується тим фактом, що чоловіки орієнтуються на домашній простір, де вони займаються домашніми справами (наприклад, готують їжу, виховують дітей, займаються садівництвом). Поява альтернативної жіночності в

сім'ї підтверджується тим фактом, що, зокрема, в культурах розвиваючих та периферійних країнах участь жінок у виконанні домашніх обов'язків є джерелом їх символічної або священної сили в родині і в суспільній сфері; в той час як на Західному світі це використовується як тактика проти відчуження через деперсоналізації і комерціалізації з публічної сфери, спосіб розслабитися, вільно висловити свою індивідуальність і з'єднатися зі своїми близькими.

Таким чином, по-перше, «doing gender» (робити гендер) та «undoing gender»(скасувати гендер) можна вивчати як процес відносин, опосередкований простором і владою. Ґрунтуючись на збереженні традиційних гендерних ідентичностей, можна погодитися з Меа, що, запровадивши простір в аналіз процесу вивчення гендеру, ми можемо прийти до більш детального розуміння того, як гендерні та владні відносини пов'язані і спільно конститутивні. Будинок - це не тільки сцена для гендерної демонстрації, а й агентство, що впливає на створення і усунення гендеру можливостями і обмеженнями, що накладаються матеріальними і символічними аспектами домашнього простору. Ґрунтуючись на фактичних даних і інтерпретаціях, представлених в проаналізованих дослідженнях, можна зробити висновок, що в побутовому просторі гендерні простору є не тільки відображенням культурного конструювання гендерних відмінностей, але також можуть стати культурними конструкціями. гендерної подібності та перетину кордонів традиційної гендерної асиметрії (між розумом і тілом, раціональної та емоційної, громадської та приватної). Крім загальноприйнятого визначення, гендерні простори також можуть бути концептуалізовані як місця опору, де можна «undoing gender»(скасувати гендер) і зруйнувати чоловічу гегемонію. У цьому процесі матеріальні речі, які виражають ідеологію споживчої культури, пропагованої в засобах масової інформації (за допомогою журналів про прикраси будинку, кулінарії, бріколаж або телепрограмах, а також у фільмах) як вибір способу життя, можуть впливати як на підлогу, так і на знищення статі .

По-друге, «doing gender» (робити гендер) та «undoing gender»(скасувати гендер) можна розуміти як єдиний динамічний процес. Існують аргументи на користь конкретних змін, що відбуваються в чоловічій і жіночій ідентичності в зв'язку з орієнтацією обох статей на домашній простір. Кожну проаналізовану просторову

практику і просторове уявлення можна інтерпретувати як наявність компонентів як «doing gender» (робити гендер) та і «undoing gender»(скасувати гендер).

По-третє, «doing gender» (робити гендер) «undoing gender»(скасувати гендер) - це динамічний багатовимірний процес, вбудований в домашній простір. Наприклад, виконуючи ту ж просторову практику в одному і тому ж місці будинку, люди з одного соціального класу можуть позначати це як заняття підлогою, а люди з іншого соціального класу - як знищення статі «doing gender» (робити гендер) в іншому «undoing gender»(скасувати гендер).

Висновки до розділу

В даному розділі ми розглянули розуміння поняття гендеру в різних соціологічних теоріях від засновників соціології, де всі питання пов'язані з сприйняттям жінок та чоловіків зводилися до біологічного детермінізму та поділу за статтю, до становлення нової критичної теорії, що вибудувалась в окремий гендерний підхід, і дозволить нам побудувати концептуальний інструментарій, який стане базою для емпіричної складової в четвертому розділі дослідницької роботи.

Також ми розглянули концепцію «doing gender» (робити гендер), яка була започаткована Кендесом Вестом та Доном Цимерманом у 1977 році. Автори ілюструють, що гендер конструюється у взаємодії, а поведінка оцінюється на основі соціально прийнятим уявлення про гендер. Що дозволяє нам говорити про соціальність гендеру, відхід від біологічного детермінізму і розуміння його конструювання та відтворення, в тому числі в житловому просторі.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРУВАННЯ ЖИТЛОВОГО ПРОСТОРУ

3.1. Соціальні експерименти у структуруванні житлового простору

Початок ХХ століття ознаменувалося стрімким розвитком будівельних технологій та появою нових принципів архітектурного проектування. Відмовившись від традиційного декору і орнаменту, архітектори зосередили увагу на функціональності і формі. Нова архітектура була покликана не лише змінити міста, а й допомогти сконструювати нове суспільство, включивши кожного мешканця у цикл соціальних взаємодій. Така соціальна заангажованість і революційний пафос

стали відмінною рисою шкіл і течій, які в історії архітектури об'єднують терміном «модернізм», що створював нові соціальні експерименти в структуруванні житлового простору. Проте все, у що вірили модерністи, піддавалося сумніву: втеча від історії, соціальний експеримент, типове житлове будівництво, самодостатність залізобетонної конструкції, грандіозність містобудівного розмаху. Ситуацію посилювало і те, що життя в нових проектах модернізму виявилася не таким утопічним, як планували їх творці. 15 липня 1972 року, коли була підірвана перша багатоповерхівка модерністського житлового мікрорайону Прютт-Айгоу в американському місті Сент-Луїс американський архітектор і критик Чарльз Дженкс констатував «смерть нової архітектури».

Нижче на прикладі трьох продуктів модернізму, які опинилися найбільш спірними в його спадщині, спробуємо розібратися як сталося так, що нові житлові простори покликані на створення сприятливих умов для формування соціальної взаємодії, стали еталонами помилок архітекторів у спробі соціального конструювання.

Першим об'єктом нашого аналізу є житловий комплекс «Приютт-Айгоу» збудований у 1954-1955 роках в місті Сент-Луїс, США. Загалом після війни житлове питання стає головною проблемою європейського, а пізніше і американського містобудування. Швидке відновлення (або збільшення) житлового фонду було можливо тільки за допомогою типового серійного виробництва. Вищезгаданий модернізм, які ще до війни відкинув будь-які принципи традиційного структурування житлового простору, був дуже вигідним економічно, що стало не останньою причиною його популярності. Монотонність і одноманітність нових житлових кварталів відразу стали предметом громадської критики. Психологи і соціологи вказували на те, що умови життя в нових районах впливає на здоров'я і психіку людини чи не гірше, ніж умови в задушливих і тісних старих кварталах, з якими боролися модерністи. Людині виявилось важливим уявлення про власний будинок як про виняткове місце, що гарантує безпеку, приватність, надійність, втілення власного «я». Без унікальних художніх рішень, різноманітності міського пейзажу і топографії кварталів городяни втрачали цю важливу самоідентифікацію.

До 1954 року на величезній площі, на якій колись розташовувалося поле і частина міських нетрів, було побудовано 33 однотипних одинадцяти поверхових будинків. Навколо них з'явилися невеликі зелені зони, а квартири в будинках відрізнялися простотою і комфортом. Характерною особливістю нових будівель стали великі скляні галереї в під'їздах на частині поверхів. Вони повинні були стати зоною спілкування, соціальної взаємодії та спільного проведення часу мешканцями.

На перших поверхах знаходилися загальні пральні, підвали, місця для зберігання велосипедів. Житло пропонувалося в оренду всім представникам середнього і незаможного класу. Незадовго до цього в Міссурі скасували закон про сегрегацію і тому Прюїтт-Айгоу тут же зробили символом єдиної Америки, соціального благоденства, братства і терпимості [Bristol, 1987].

Міська влада сподівалися, що будівництво комплексу допоможе розчистити бідні центральні квартали і забезпечить соціально незахищені верстви населення гідним і якісним житлом. Однак уже через кілька років після заселення новий мікрорайон перетворився в неблагополучну і похмуру зону відчуження. Тут залишалися жити лише маргінальні сім'ї. Квартиронаймачі були не здатні платити за комунальні послуги, і незабаром міські служби перестали обслуговувати комплекс. Сміття не вивозилося, ліфти були зламані, поліція не приїжджала на виклики. У Прюїтт-Айгоу перемістилося 75% всього наркотрафіку Сент-Луїса. Особливо невдалою виявилася ідея з ліфтами, рухалися з великою паузою між поверхами. Тісні кабінки, в яких постійно були розбиті лампочки, стали ареною бійок, зґвалтувань і грабежів.

Сутички між білим і чорним населенням, середнім класом і безробітними виникали постійно. До середини 60-их район представляв собою класичне гетто - зі своїми законами та кліками. Пограбування, бійки, псування майна, несплата рахунків - все це швидко увійшло в моду мешканців Прюїтт-Айгоу. Ті, хто заробляв хоч якісь гроші, вважали за краще виїхати з неблагополучного місця. Незабаром населення мікрорайону на 99% становили чорношкірі. І вже 1972 році був розпочатий процес знесення житлового комплексу, на який покладали величезні надії у створенні найоптимальнішого житла для людей [Bristol, 1991. С.163-171].

Наступний приклад експериментального житлового простору – житловий район Бейлмер в місті Амстердам, Нідерланди, збудований в 1966-1972 роки.

Бейлмер задумували як місто майбутнього: просторий, світлий, доброзичливий і комфортний. Квартали, розраховані на 110 тисяч жителів, за формою нагадували стільники. Між житловими блоками розташовувалися великі зелені зони. Квартири в корпусах з'єднували довгі коридори: передбачалося, що це послужить об'єднанню сусідів, підвищення комунікації між ними та встановлення соціальної взаємодії. Але дуже швидко з новобудови майбутнього, Бейлмер перетворився в район з поганою репутацією.

Розрахунок на те, що жителі будуть самостійно організовувати спільне дозвілля в численних громадських зонах, не виправдав очікувань. Довгі коридори й ізольовані пішохідні доріжки створювали умови не для дружнього спілкування, а для злочинності. Ситуація погіршувалася паралельно зі зміною національного складу жителів Бейлмера.

Громадські зони були великі, проте в стандартизованих типових апартаментах жителям все одно не вистачало особистого, приватного простору. У нових гігантських корпусах була зруйнована класична схема сусідського співтовариства і традиційного домогосподарства. І вже у 1992 році, після авіакатастрофи в Бейлмері, було прийняте рішення не відновлювати житловий комплекс, а знести [Bijlmer, 2004].

Останнім експериментом структурування житлового простору є комплекс «Робін Гуд Гарденс» що був добудований у 1972 році в Лондоні, Великобританія. Перед архітекторами Елісон та Пітером Смітсонами стояло завдання створити проекти для двох окремих будинків з планами подальшого формування «однієї великої пов'язаної житлової групи». Всього налічується 214 квартир - 38 квартир, призначених для людей похилого віку на першому поверсі і суміш квартир від двох до шести кімнат для відпочинку, що могло помістити до 700 жителів.

У «Робін Гуд Гарденс» широкі коридори об'єднували квартири, розташовані в довгих житлових корпусах. Комплекс складалася з двох будівель, між ними розташований невеликий рукотворний пагорби.

Іншою ключовою конструктивною особливістю були на кожному третьому поверсі доступні коридори для житлових приміщень, які передбачаються як «вулиці в небі», і призначені для ознайомлення та заохочення традиційної моделі комунікабельності.

Американський архітектурний критик Ентоні Пангаро описував садиби як руйнівні. Він критикував ці «місця паузи» як «без визначення приватної території або будь-якого сенсу належності до окремих жителів». Тут він повторив критику Оскара Ньюмана у своїй книзі «Захисний простір». Ньюман стверджував, що публічні простори піддаються кримінальній та антисоціальной поведінці, оскільки їхні мешканці не відчувають почуття власності та відповідальності за них [Forest, 2017].

Таким чином на специфічних прикладах модерного планування житлових будівель ми з'ясували, що простір в якому особа мешкає має вагомий вплив на соціальну реальність його жителів. Вище ми наводили приклади саме негативного впливу на комунікацію та міжособистісні зв'язків індивідів, проте цього не достатньо щоб ми могли екстраполювати ці спостереження на весь житловий простір. Тому для більшого осмислення предмету нашої роботи, нами було прийнято рішення дослідити можливий вплив житлового простору комунальних та багатоповерхових будинків на встановлення соціальної взаємодії.

3.2. Житловий простір як об'єкт соціологічного дослідження

Із розвитком суспільства розвивається структурування житлового простору, що знаходить своє місце у поширенні та заселення нового формату житлового простору у формі багатоповерхівок із великою кількістю окремих квартир. Це в свою чергу не могло привернути увагу науковців, які стверджували, що повне уявлення про архітектурну науку повинно включати емпіричні висновки щодо соціальних та психологічних впливів будівель на своїх мешканців. Високі житлові будинки можуть мати безліч таких ефектів. Цей розділ підсумовує результати досліджень фізичного структурування багатоквартирних високоповерхових будівель на досвід формування соціальної взаємодії, соціальну поведінку своїх мешканців.

Сучасне формальне вивчення соціально-психологічних наслідків архітектури бере свій початок з Чиказької школою, члени якої вивчали соціальну екологію міст,

що привело до ряду соціологічних досліджень житлового будівництва та громади. Дослідження почали зосереджуватися на більш особистісних або міжособистісних факторах людського життя. Одне з досліджень дійшло висновку, що жителі високоповерхівок мають погані соціальні відносини, як між собою, так і відносно сторонніх. Багато років тому, Фестінгер, Шахтар і Бек показали, що форма будівель впливає на патерни дружби серед жителів міста [Festinger, L., Schachter, S. M., & Back, K. (1950)]. Однак, ними не було вивчено багатоповерхілки. Вивчення закономірностей дружби у висотках показало, що близькість є одним з основних факторів соціальної взаємодії [Bochner, Duncan, Kennedy & Orr, 1976, с. 277-284]. Досвід показує, що більшість соціальних взаємодій виникає у жителів в межах одного поверху; якщо це так, то будівлі з безліччю поверхів буде включати в себе кілька друзів і знайомих для типового жителя, і багато незнайомих людей з інших поверхів. В ізраїльському дослідженні жінок, які жили в 8 - і 20-поверхових будівель, 97 % знали, хто живе в них на поверсі і 67 % знали всіх на поверсі, 36 % знали більше 30 % всіх людей, що живуть в їх будинку [Ginsberg & Churchman, 1985, с. 425-431]. Більшість жінок не спілкуватися з сусідами, проте повідомили про відсутність проблем з приватним життям. Інтерв'ю мешканців гуртожитку університету виявили, що жителі малоповерхівок вірили, що такий формат житла більше сприяє встановленню соціальної взаємодії, ніж великі, багатоповерхові гуртожитки.

На відміну від цього, масштабне дослідження в Торонто виявили, що мешканці висотних квартир, як правило, вибирають друзів поза домом, в школі або на роботі [Michelson, 1977]. Ці жителі вважали, що вони не ідентифікують себе із сусідами, за винятком того, що вони визнавали рівність у матеріальному забезпеченні. У Гонконзі, з високою забудовою, з високою щільністю міста, результати дослідження дають можливість припустити, що загальне враження від житлового спільноти є низьким і що, респонденти мали дуже сильні почуття сусідства, їх взаємодії часто працюють або на базі школи, з колегами або однокласниками, що живуть в тому ж районі.

Дослідження, які порівнюють форм житла припускають, що жителі багатоповерхівок можуть мати більше знайомих, чим жителі малоповерхових будинків. Наприклад, німецькі та італійські респонденти повідомили, що знають

своїх сусідів, але не стали переводити стосунки у формат дружби. Німецькі мешканці багатоповерхівок засвідчили про меншу соціальну взаємодію із сусідами, віддавши перевагу колегам по роботі, ніж сусіди. Німецькі та італійські респонденти заявили, що вони хотіли б мати більше друзів серед своїх сусідів, і що вони вірили, що мали б більше друзів, мешкаючи у меншому будинку із меншою кількістю жителів.

Мешканці багатоповерхівок можуть мати більше знайомих, але менше друзів, тому що мешканці багатоповерхівок просто мають більше взаємодій з великою кількістю людей в їх будинку. У дослідженні, проведеному в Ізраїлі, жінки, які жили на верхніх поверхах знали більше своїх сусідів, але особи, які жили на нижніх поверхах, мали більш тісні відносини зі своїми сусідами. Подібні результати спостерігалися в іншому дослідженні: три чверті жителів малоповерхових будинків повідомили, що вони мають хороших друзів, але тільки половина жителів з високою забудовою, могли зробити подібну заяву [Boyd, Morriss, Pell, 1965, с.42-48].

З іншого боку, дослідження Франка [Franck, 1983, с. 289-311] не виявили жодних відмінностей у частоті створення феномену знайомства та дружби у порівнянні багатоповерхівок та малоповерхової забудови. Третина жителів багатоповерхівок у громадських житлових комплексах у Гонконгу ніколи не спілкувався з їх сусідами, що вказує на низький рівень взаємодії спільноти, але такі дані не відрізнялися від досліджень у житлі іншого формату.

Звичайно, формування дружби залежить від безлічі факторів, які, ймовірно, пояснює деякі з цих неузгодженостей. Тим не менше, відмінності між низько - і багатоповерхівки у встановленні соціальних контактів були знайдені.

Суть доказів про соціальні відносини полягає в тому, що жителі високих забудов зустрічаються з багатьма іншими жителями, знають більше про інших, але мають менше дружніх відносин в будівлі на душу населення, ніж жителі низької забудови. Соціальна взаємодія для жителів важче регулюється. Це може призвести до відчуження, що може призвести до втрати громадської та соціальної підтримки. Сучасні житлові комплекси спричиняють парадокс, адже вони характеризуються високою щільністю населення, проте його жителі не підтримують соціальні зв'язки між собою.

Дослідження показують, що більшість жителів не знають близько своїх сусідів, не кажучи про тих, хто живе на іншому поверсі. Жителі все частіше і більше усамітнюються в себе в квартирі.

Окремо варто звернути увагу на житловий простір Радянського Союзу, наслідування якого не могла оминати Україна в структурації власного простору. Слід зауважити, що житло у Радянському Союзі, звідки бере свою історію комунальне розселення жителів, було одним з основних соціальних інститутів, який виконував функції соціального контролю, формування соціальної стратифікації і конструювання ідентичності радянського громадянина.

Перші комунальні квартири почали з'являтися у 20-ті роках ХХ століття з притаманним їм слабо вираженою межею між приватним і публічним. Невід'ємною складовою даної структурації житлового простору були постійні конфлікти, що призвело до необхідності створення ряду правил, які були покликані регламентувати поведінку і життя жителів. В комунальній квартирі створювався особливий режим часу, не характерний для сімейного життя, а, скоріше, властивий публічному. Потрібно було бути постійно готовими до захисту «свого» і своїх прав, але в той же час стежити за поведінкою інших, щоб «застати на місці злочину».

У комунальній квартирі фізичним кордоном між приватним простором і простором публічним є двері кімнати. Погана звукоізоляція, можливість постійного вторгнення сусідів або відвідувачів, часто відсутність «свого кута» через проживання в одній кімнаті цілої родини робили навіть ці межі дуже хиткими і створювали швидше ілюзію приватності [Левіна, 1997, с. 16-21].

Сьогодні образ життя жителів комунальних будинків значно відрізняється від того, що можна було спостерігати ще п'ятнадцять років тому. Років тридцять - сорок тому ситуація відрізнялася від ситуації п'ятнадцятирічної давності не настільки різночутно; серед іншого, основна причина відмінностей, більших чи менших, - різна щільність населення: там, де сорок років тому жили 56 чоловік, п'ятнадцять років тому жили 33, а сьогодні живуть 20. В цілому, враховуючи що відбуваються соціальні зміни після падіння радянського ладу, можна говорити про розпад традиційного комунального способу життя, пов'язаного з виключно тісним - в прямому і переносному сенсі - взаємодією в побуті.

Невід'ємною частиною комунального житла складав коридор, який міг бути прямим, а міг мати складну конфігурацію. Він веде вздовж всього поверху, на кінцях якого розташовані кухня, ванна кімната і туалет (або туалети, їх може бути два). Як правило, невелика смуга території коридору, прилегла до дверей в кімнату, розглядається як частина володінь мешканця кімнати.

Основний поділ території комунального житла на «місця загального користування» та приватні кімнати мешканців відображає два взаємодоповнюючі аспекти життя людини в ньому: вимушена публічна взаємодія з сусідами в побуті і приватне життя. Справа в тому, що слово «власний» було б не зовсім доречно, тому що кімнати мешканцям, строго кажучи, не належать, адже вони є наймачами кімнат, проте сьогодні набуває популярності практика купівлі комунальної кімнати як тимчасового житла з перспективою перепродати її. «Індивідуальні» або «особисті» кімнати - теж невідповідні терміни, тому що в кімнатах можуть спільно проживати кілька людей.

Публічний простір загального користування умовно можна поділити на спеціалізований і неспеціалізований. До першого належать туалети і ванна кімната, а також комори, так як вони призначені для цілком певної діяльності; до другого - передпокій, коридор, сходові майданчики перед вхідними дверима в квартиру на парадній і на чорний сходах, велика комора і кухня. Кухня не належить до спеціалізованого простору, хоча і призначена насамперед для приготування їжі. Кухня являє собою центр суспільного життя комунального житла, основне місце зустрічі і взаємодії сусідів, головну сцену публічних подій в житті квартири. Інші публічні місця не можуть зрівнятися з кухнею в подібній поліфункціональності. На кухні вона може перебувати навіть тоді, коли він в даний момент не готує ніякої їжі і не виконує іншої домашньої роботи, а просто хоче поспілкуватися.

У спеціалізованих же місцях присутність вважається виправданим, тільки якщо людина робить там певні дії. Курити і читати газету - цілком очікуване і нормальне заняття для неспеціалізованого місця, але навряд чи буде визнано сусідами допустимим в місці спеціалізованому, тому що потреба скористатися можуть одночасно відчувати кілька людей. Поважаючи права один одного і дотримуючись

чергу, вони тим не менше не стануть миритися з тим, що представляється в їх очах зловживанням, зачіпає їх права.

Також складовою комунального життя були і є правила, які створювалися для того щоб вирішувати конфліктні ситуації, вводити в норму екстремуми поведінки. У повсякденному житті цих екстремумів не так багато, тому зазвичай в квартирах оголошень і правил ми не зустрічаємо.

Ключове питання комунального гуртожитку - справедливість. Ілюстрацією тут можуть послужити дослідження Іллі Утехіна де він аналізує таблиці підрахунку витрат на електроенергію, газ або телефон і розкладу чергувань, в яких зазначено, хто з сусідів коли повинен виконувати якісь обов'язки. Ні рахунку, ні обов'язки не діляться порівну між усіма жителями квартири. Мешканці навіть не завжди можуть вам відразу сказати, скільки людей тут живе. У таблицях розрахунку кількість мешканців може кожен раз вважатися по-різному: наприклад, плату за електроенергію, витрачену в місцях загального користування, можуть ділити між усіма людьми, що живуть в квартирі, а з рахунком за телефон можуть виникати питання.

Важливо, що майже всі вторгнення в чуже приватне простір виявляються в комунальній мотивованими, часто - необхідністю встановити справедливість. Наприклад, якщо житель займає туалет або ванну довше того часу, який вважається розумною і справедливою часткою, до нього можуть постукати і нагадати, що пора звільнити це місце іншим. Навіть якщо особа перебуває за зачиненими дверима, всі знають, де ви і скільки часу вона там провела [Утехін, 2001, с. 274].

Отже, проаналізувавши специфіку взаємовідносини між жителями комунальних будинків та відносини мешканців з простором, ми зрозуміли, що комунальна квартира - це особливий тип житла де люди живуть один з одним не за своїм бажанням, часто вони належать до різних соціальних, етнічних, професійних груп і мають різні ціннісні орієнтації та установки, однак перебувають в одному просторі і змушені взаємодіяти між собою.

Висновки до розділу

Таким чином на специфічних прикладах модерного планування житлових будинків та комунальних квартир, що лишилися нам в спадок від Радянського

Союзу, ми з'ясували, що простір в якому особа мешкає має вагомий вплив на соціальну реальність його жителів.

Одним із вагомих прикладів, наведених в даному розділі, що дозволив нам припустити про наявність зв'язку фізичного та соціального просторів є житловий комплекс Прютт-Айгоу в місті Сент-Луїс, що був збудований у 50-и роках 20 століття, з метою вирішення проблем з житлом та соціальною інтеграцією, а вже з часом був перетворений на джерело девіації та зруйнований.

У випадку сучасних багатоповерхових будинків жителі попри передумови налагодження значної кількості міцних соціальних зв'язків, відчують новий вид відчуження від будинку й сусідів, обмежують своє спілкування до коротких та рідкісних діалогів з безпосередніми сусідами.

Щодо комунального житла, як і досі існує в Україні, то варто зазначити, що це своєрідне місце життя індивідів, які змушені до близького та не комфортного співжиття з іншими індивідами попри належність до різних соціальних, етнічних, професійних груп з різними ціннісними орієнтаціями та установками.

Отже, взявши до уваги вище сказане та дослідження гендерного порядку (є виміром соціального простору), яке було розглянуте в другому розділі, ми маємо вагомі підстави для проведення власного емпіричного дослідження з метою перевірки нашої гіпотези про те, що структурування житлового простору має зв'язок із соціальним життям, а саме з гендерним порядком, котрий, на нашу думку, закріплений у фізичному просторі.

РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ СТРУКТУРУВАННЯ ЖИТЛОВОГО ПРОСТОРУ НА ГЕНДЕРНИЙ ПОРЯДОК СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Дослідивши теоретичну і методологічну бази зв'язків фізичного та соціального просторів, структурування житлових просторів різних типів будівель, проаналізувавши основні концепції гендерної соціології та гендерного порядку, перед нам постає мета дослідити гендерний порядок у структуруванні житлового простору в українському суспільстві. Для того щоб знайти відповідь на дане питання, в ході теоретичної інтерпретації ми припустили, що житловий простір

транслює гендерну ідентичність його жителів і висунули гіпотезу про те, що житловий простір є фізичним закріпленням гендерного порядку.

З метою її перевірки, нами було проведено якісне розвідувальне емпіричне дослідження серед жителів міста Київ, що проводилося в умовах карантину, спричиненого пандемією Covid-19, з 17 по 25 квітня. У даному дослідженні взяло участь 14 домогосподарств. До них увійшли сім'ї з дітьми, молоді пари, неповна сім'я, багатодітні сім'ї, сім'я, з бігендерною особою (поєднання чоловічого та жіночого гендеру).

Дослідження складалося з трьох взаємопов'язаних компонентів:

1. Глибинне опитування мешканців щодо гендерного порядку їхнього житлового простору;
2. Картографування місця проживання із суб'єктивним поділом простору на «жіночий», «чоловічий», «спільний». Допускалась можливість респондентам особисто визначати поділ простору за своїми параметрами, які могли відображати гендерні відносини та закріплення/відтворення гендеру в просторі;
3. «Метод градієнту» для визначення розподілу публічного та приватного просторів.

Глибинне опитування проводилося шляхом заповнення гайду з питаннями, що стосувалися гендерного порядку житла, який був надісланий респонденту, і заповнений членами домогосподарства. Результати глибинного опитування можна кластеризувати на такі категорії: розміщення особистих і спільних речей; домашні обов'язки; розподіл простору на персональні зони (частково перекликається з дослідженням картографування); та окремо простір кухні.

Почнемо з першої категорії - розміщення особистих та спільних речей. Відповідно до результатів дослідження, ми можемо говорити, що в переважній більшості (на основі 14 опитаних сімей) існує чіткий поділ речей на персональні, спільні, в тому числі прослідковується спільність у розподіл простору для речей на «жіночий та чоловічий», при цьому «жіночий» простір чітко виділений, натомість «чоловічий» розмитий та може інколи вважатися спільним. Це скоріше всього пов'язано з тим, що більшу частину домашньої роботи виконує жінка і несе часткову відповідальність за загальний порядок в будинку і відповідно за речі

співмешканця/чоловіка/сім'ї, тому часто у відповідях респондента можна помітити відповідь, що «речі дружини/дівчини скрізь». Часто можна було почути, що чоловік для того щоб знайти свої персональні речі, має запитати жінку, де вони знаходяться. Винятком в такій ситуації є виключно місця зберігання засобів персональної гігієни (про це дещо пізніше). Результати однієї багатодітної сім'ї засвідчили чітку патріархальність родини, що відображалось в розподілі простору квартири. В період, коли було дві дитини, простір був розділений на персональний, при появі ще двох дітей і відповідно обмалі вільного простору, весь простір родини, став спільним, крім батька - його речі та одяг були завжди окремо.

Щодо одягу. Майже в усіх випадках, ми бачимо, що жінки мають значно більше персонального одягу, відповідно займають більшу частину полиці (якщо шафи спільні) або повністю окремі шафи. У разі використання однієї шафи, незалежно від зросту опитаних, чоловіком та жінкою або між дітьми, то чоловічі речі займають верхні полиці, жіночі - нижчі. Верхній одяг в більшій мірі знаходиться поруч в одній шафі і визначається як спільним. Аналогічна ситуація із взуттям. Важливою деталлю є те, що крім одягу, взуття інші речі жіночої половини домогосподарства розташовуються по всій квартирі/будинку, натомість чоловічі речі переважно концентруються в одному місці - кімнаті для сну.

Окремо варто звернути увагу розміщення речей і відповідно закріплення «чоловічого» та «жіночого» простору у ванних кімнатах. Майже всі досліджувані стверджують, що $\frac{3}{4}$ всього простору займають речі дружини. Це пояснюється усталеною практикою детального догляду жінки за собою, що потребує більшої кількості гігієнічних засобів. При цьому жіночі речі в більшій мірі знаходять в закритих шафах, поличках, а чоловічі - на видноті. У випадках коли чоловік має персональну поличку у для засобів гігієни - вона знаходить в наймеш зручному для користуванні місці. В усіх домогосподарствах зубні щітки не сегрегуються і стоять/лежать порчу.

Перейдемо до обов'язків, які закріпленні між членами родини. В переважній більшості робота по будинку закріплена за жінкою, проте прослідковується тенденція розподілу її для чоловіків і жінок. Дизайном, інтер'єром житла та розміщенням предметів прикрашання займають виключно жінки та дорослі доньки,

якщо живуть разом з батьками. В таких випадках для чоловіка делегується фізична робота або втілення задумів жінок. За чоловіком також закріплена функція ремонту, догляду за двором (у випадку приватного будинку).

Щодо порядку, здебільшого за це питання відповідає жіноча частина родини (це більш виражено у пар старшого віку) і часто трапляється, що цим займається доросла донька, якщо проживає з батьками. Пряма мова однієї з дочок: «Здебільшого порядок в домі підтримую я, бо іншим не довіряю цю роботу.» В таких випадках майже все прибирання покладене на доньку: прибирання своєї кімнати, інколи прибирання кімнати батьків (майже завжди пилососення), прибирання санвузлу та частково прибирання кухні.

В інших випадках, коли в одному просторі проживає лише чоловік та жінка, саме жінка переймає на себе зобов'язання підтримки чистоти в помешканні, в тому числі загально порядку, Тобто у випадках коли діти чи чоловік сам прибирає свою кімнату або речі, то дружина/мати слідкує, що ця робота була здійснена належним чином.

В молодих парах або сім'ях ми можемо часто спостерігати, що процес прибирання житла розподілений на чоловічу та жіночу частину. Для чоловіків інколи відводиться пилососення, прибирання кімнати. Для жінок прибирання кухні, санвузлу та кімнат.

В дослідження потрапили дві молоді пари, в яких чоловік працює з дому, а жінка є офісним працівником. В таких випадках майже всю роботу по прибиранню приймає на себе чоловік, в тому числі миття посуду після будь-яких прийомів їжі, або відбувається розподіл на двох.

Перейдемо до простору кухні, який я виділи окремо, оскільки саме він стереотипізовано вважається виключно жіночим. Дійсно, за даними дослідження, в усіх випадках кухня інтерпретується як «жіночий» простір, окрім одного разу, де вона вважається спільним простором. Готуванням їжі переважно займається дружина. На відміну практики прибирання, яка могла делегуватися дорослій дочці, робота на кухні допускається в мінімальній кількості, в основному для приготування десертів. В молодих парах відзначається поділ приготування їжі навпіл, по-черзі або

до спільного процесу. В тих сім'ях де чоловік працює на дому, приготуванням їжі переважно займається саме чоловік.

Варто звернути увагу на те, що місця за кухонним столом чітко розподілені за членами родини відповідно до позиції та статті особи. Чоловіки переважно сідають в центрі столу та так щоб мати доступ до телевізору, натомість жінки знаходяться з краю столу. Це пояснюється їхніми обов'язками по сервіруванню столу та приготуванні їжі, щоб в будь-який момент без перешкод встати із-за столу.

Другою складовою дослідження стало картографування місця проживання із суб'єктивним поділом простору на «жіночий», «чоловічий», «спільний». Респонденти мали на карті свого будинку зобразити поділ простору за своїми параметрами, які могли відображати гендерні відносини та закріплення/відтворення гендеру в просторі. В результаті ми отримали 13 карт різних житлових просторів із вказаними на них всіх кімнат та приміщень, розташування меблів та значущих речей для дослідження, тобто використання яких могло продемонструвати нам закріпленний гендерний порядок в конкретній сім'ї. Після збору карт було проаналізовано всі результати, відповідно до яких ми можемо зробити певні висновки.

Висновок перший: усі крім однієї сім'ї інтерпретували спальню в якій сплять чоловік та жінка, як «чоловічий» простір, що пояснюється використанням її як робочий кабінет для чоловіка в денний та позаробочий час (актуалізувалося під час карантину).

Другий висновок: в усіх випадках у яких наявний балкон, також визначається «чоловічим» простором, але відповідальність за порядок на ньому несе жінка. Такий розподіл пояснюється, що балкон в більшій мірі використовується для паління або зберігання непотрібних речей та інструментів.

Третій висновок: при наявності гаража, якщо родина живе в приватному будинку, в усіх випадках він належить до сфери «чоловічого» простору. Оскільки саме там чоловік зберігає інструменти, виконує ремонтні роботи, в тому числі автомобіля, що вважається «чоловічою» роботою.

Четвертий висновок: вітальня або зала сприймається спільним простором чоловіка і жінки, оскільки за даними отриманим в ході дослідження, в цій кімнаті

сім'я чи подружжя проводить разом спільний час, а облаштування її є нейтральним і не прив'язаним до жінки або чоловіка.

П'ятий висновок: сприйняття кухні як виключно жіночого простору змінюється на простір «жіночий та чоловічий», оскільки опитування та карти показали, що все частіше ми можемо спостерігати, що чоловіки долучаються до приготуванні їжі (подібна ідея цього описана в минулому розділі), таким чином вторгаються у традиційно «жіночий» простір. Одна із сімей подала карту, в якій виключно весь простір розділений на чоловічий та спільний.

Шостий висновок: При наявності великої кількості осіб у сім'ї і обмеженості простору закріплення гендеру майже не помітне, натомість відбувається статево-статусна сегрегація, яка відбувається за необхідності відділення особистих речей.

Третім дослідженням закріплення гендерного порядку в житловому просторі став «метод градієнту», який покликаний на вивчення сфери публічного та приватного, а також частково доповнює другу компоненту нашого дослідження, що була про інтерпретована вище. «Метод градієнту» був вивчений та запозичений у молодих архітекторів-урбаністів на воркшопі 2016 року присвячений практиками публічного та приватного у житлових просторах. Автори методу Максим Рокманійко, Чем Каятекін (незалежний співавтор), Джейн А. Дієр (партнер), Альона Хорошилова (незалежний співавтор), Анна Піковська, Ольга Сенчурова вважали, що сьогодні коли все більше людей рухаються до міст, проживання життя разом стає все більш популярними і з'являються нові моделі комунікації та власності, дослідження яких потребує нових, нестандартних методів. В межах запропонованого методу було названо діяльність 100% приватною, коли залучається лише одна людина; і простори, в яких беруть участь незліченна кількість людей, відповідно означали 100% публічною. Суть методу полягає у використанні одного кольору та його градієнту для позначення найтемнішим відтінком найбільш приватне місце житла та найбільш світлим найпублічніше місце. Чим світліший колір, тим більше публічний простір.

Для проведення даного дослідження як і в минулому випадку, сім'ям потрібно було позначити використовуючи градієнт розподіл публічного та приватного у просторі житла. Суть аналізу зібраних карт полягала у визначенні специфіки

розподілу публічного/приватного у різних житлових просторах, в різних домогосподарствах та в різних за складом сімей. Дослідження показало у сім'ях, які складаються з двох осіб - чоловіка та жінки, розподіл приватності/публічності в більшій мірі співпадає з розподілом на «чоловічий» та «жіночий» простір і приватний простір обмежується окремим ділянками квартири, таким як диван - приватний просторів чоловіка, а кухонний стіл - жіночий, а решта є публічним простором. Натомість у сім'ях в яких є діти ситуація інша. Кімнати дитини позначають як приватний простір, так само як кімната батька та матері. Цікавим є те, що чим доросліша дитина, тим приватним вважається її кімната, що пояснюється необхідністю приватності з дорослішанням.

Варто зазначити, що даний метод є експериментальний і не претендує на об'єктивність, оскільки, по-перше, не встановлюється чіткі рамки приватності/публічності, які також варіюються в межах кожної сім'ї. По-друге, метод «Градiєнту» лише вдруге застосовується для аналізу розподілу приватності та публічності в житловому просторі в соціології. Вперше він був апробований мною в аналізі структурування житлового простору гуртожитків Київського національного університету ім. Т.Шевченка, як чинник встановлення соціальної взаємодії.

Висновки до розділу

В даному розділі ми з метою перевірки нашої гіпотезу про те, що житловий простір є фізичним закріпленням гендерного порядку, проаналізували зібрані дані в ході нашого розвідувального емпіричного дослідження, що проводилося в місті Київ в умовах карантину, спричиненого пандемією Covid-19, з 17 по 25 квітня. До дослідження було залучено 14 домогосподарств і складалося з трьох взаємопов'язаних компонентів:

1. Глибинне опитування мешканців щодо гендерного порядку їхнього житлового простору;
2. Картографування місця проживання із суб'єктивним поділом простору на «жіночий», «чоловічий», «спільний». Допускалась можливість респондентам особисто визначати поділ простору за своїми параметрами,

які могли відображати гендерні відносини та закріплення/відтворення гендеру в просторі;

3. «Метод градієнту» для визначення розподілу публічного та приватного просторів.

На основі даних зібраних даних ми змогли перевірити нашу гіпотезу, зробити висновок, що житловий простір, ймовірно, є закріпленням гендерного порядку та дізналися специфічні характеристики гендерного порядку в представників українського суспільства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в ході роботи нами було здійснено загальний огляд та систематизація основних концепцій соціального простору в соціології, шляхом аналізу та осмислення напрацювань з обраної теми. Цей систематичний аналіз дав нам зрозуміти, що поняття соціального простору пройшло довготривалу еволюцію і бере свій початок з інших наук, але набуло актуального нам змісту завдяки класикам соціології.

Окремо нами було акцентовано увагу на немарксистській концепції соціального простору Анрі Лефевра, який вибудовує новаторську тезу про те, що соціальний простір є соціальним продуктом і конструюється індивідами в ході життєдіяльності в суспільстві.

Сформоване уявлення щодо соціального простору в першому розділі, значно спростило розуміння взаємозв'язку його з об'єктивним фізичним простором, який є необхідною умовою соціального, так як людська діяльність реалізується і розгортається саме в ньому. В їхньому взаємозв'язку ми переконалися аналізуючи готові кейси та методології дослідження просторових практик та впливу житлового простору на соціальну взаємодію його жителів, що були описані в розділі присвяченому основним напрямкам соціологічного дослідження структурування житлового простору.

Дізнавшись основні концепції соціального простору, його взаємозв'язку з фізичним простором, ми дослідили ключовий для нашої роботи вимір соціального простору – гендерний порядок. Розуміючи, що необхідною умовою емпіричного

дослідження гендерного порядку є обов'язкова наявність теоретичного концепту на якому вибудовується дослідження, ми проаналізували суть та зміст поняття гендеру та гендерного підходу в соціології. Це дозволило нам будувати гіпотезу, яка стверджує, що структурування житлового простору генероване, стаючи фізичним закріпленням гендерного порядку.

З метою перевірки нашої гіпотези, нами було проведено розвідувальне емпіричне дослідження за якісною методологією. Завадою в реалізації повноцінного дослідження, що поєднував кількісну та якісну методологію став карантин, викликаний пандемією COVID-19. Тому в умовах обмеженого доступу до респондентів, в тому числі викликаних законними підставами щодо тримання соціальної дистанції, ми розробили методологію, яка включала в себе глибинне опитування, що відбувалося шляхом заповнення надісланого через мережу Інтернет, гайду.

Також було використано метод картографування місця проживання із суб'єктивним поділом простору на «жіночий», «чоловічий», «спільний». В ході дослідження жителі помешкання мали на задалегідь підготовлені схемі будинку/квартири нанести різними кольорами поділ простору за гендерною ознакою, а саме як житловий простір, на думку респондентів, втілює їхні гендерні особливості.

Третьою компонентою нашого дослідження стала експериментальна апробація методу «Градiєнт» для дослідження практик приватного та публічного у житлових просторах. Даний метод доповнював картографування, що показало нам певну схожість розподілу простору за гендерною ознакою та розподіл на публічний і приватний простори.

З висновками нашого дослідження детальніше можна ознайомитися в четвертому розділі даної кваліфікаційної роботи, проте варто зазначити, що на нашу думку, на базі 14 кейсів, які були розглянуті нами, структурування житлового простору в даних домогосподарствах є гендерованим та фізичним закріпленням гендерного порядку.

Варто зауважити, що обрані нами методи дослідження, а саме картографування та метод «Градiєнту» є експериментальними і не претендує на об'єктивність, а його

використання у даній роботі, можна вважати, лише апробацією з перспективою його подальшого удосконалення і, можливо, доповнення іншими кількісними методами збору соціологічної інформації.

Однак, вже наявна нині інтерпретація отриманих даних цією методикою, вказує нам на ряд тенденцій, що свідчить про гендерованість фізичного простору. Тому дослідження гендерного порядку у структуруванні соціального та житлового просторів лишається актуальним для наступних робіт, але мова йде вже про якісно новий метод збору соціологічної інформації, який дасть змогу говорити нам про конкретні факти гендерованості житлового простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Мыслить социологически: учеб. пособие. М.: Аспект Пресс, 1996.
2. Бауман З. Текучая современность. – СПб.:2008.
3. Бек У.//Что такое глобализация? / У. Бек. - М., 2001. - 480 с
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. — М.: «Медиум», 1995. — 323 с
5. Бурдье, Пьер Социология социального пространства / Пер. с франц. ; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. — М. : Институт экспериментальной социологии ;СПб. : Алетейя, 2007. — 288 с.
6. Вебер М. Загальна економічна історія / Макс Вебер., 1923.
7. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. М.: Академический проект, 2003. 528 с.
8. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучковополе, 2000. 304 с.
9. Дюркгайм Е. Самоубство / Еміль Дюркгайм. – Київ: Основи, 1998. – 519 с.
10. Дюркгейм Э. О некоторых первобытных формах классификации. К исследованию коллективных представлений / Э. Дюркгейм, М. Мосс // Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии. - М., 1996;
11. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда // Дюркгейм Э. О разделении общественно-го труда. Метод социологии. М.: Наука, 1991.

12. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение.— М.: Канон, 1995
13. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави / Фрідріх Енгельс., 1919.
14. Зборовский Г.Е. Пространство и время как формы социального бытия. Свердловск, 1974.
15. Зиммель Г. Избранное. - Т. 2. Созерцание жизни. - М. : Юристъ, 1996. - С. 595.
16. Кастклъс Е. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура. Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана; Гос. ун-т. Высш. шк. экономики. - М., 2000. - 606,
17. Коннелл Р. Современные подходы // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб., 2000. С. 275.
18. Конт . Антологии мировой философии. - Т. 3. - М., 1971. - С. 500 - 586.
19. Левіна Н . Комунальний, комунальний, комунальний світ ... // Роді на. 1997. № 1. С. 16-21.
20. Лефевр А. Производство пространства / Анри Лефевр. – Москва: Стрелка, 2015. – 431 с.
21. Лефевр А. Социальное пространство / А. Лефевр // - Неприкосновенный запас. 2010. №2 (70). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/le1.html>. (дата обращения: 14.10.2012).
22. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. // НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2013. – №13. – С. 93.
23. Морено Я.Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе. М.: Академический проект, 2001. 384 с.
24. Оксфордський словник [Електронний ресурс] // Oxford University Press. – 2005. – Режим доступу до ресурсу:
<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/space>
25. Петренко-Лисак А. О. / Соціальний простір у міждисциплінарному вимірі: Навчальний посібник. – К.: ВАДЕКС, 2013. – 400 с.

26. Содж Э.У. Как писать о городе с точки зрения пространства?// Логос. - 2008. - №3. - С.130-140
27. Сорокин П.А. Социальная мобильность/ пер с англ. М.В.Соколовой под общей ред. В.В.Сапова. – М.: 2005.
28. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация.Общество / Общ. Ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов: пер. с англ.. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
29. Спенсер Г. Соціальна статистика / Герберт Спенсер., 2013. – 496 с
30. Утехин И. Очерки коммунального быта // О.Г.И., 2001. С.274
31. Филиппов А.Ф. Социология пространства. – Спб.: Владимир Даль.2008.
32. Чернявская О. Социология. Психология. Философия: СОЦИАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО: ОБЗОР ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ / О. Чернявская. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2008. – С. 329–335.
33. Шматко Н.А. Социальное пространство П. Бурдьё. Сборник статей. Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3707/3708> (дата обращения 05.10.2012).
34. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. – Київ : Український Центр духовної культури, 2004.
35. Backhouse R. BRIEFLY NOTED.The History of the Social Sciences since 1945 / R. Backhouse, P. Fontaine. // Cambridge University Press. – 2010. – С. 753–763
36. Bochner, S., Duncan, R., Kennedy, E., & Orr, F. (1976). Acquaintance links between residents of a high rise building: An application of the «small world» method. *Journal of Social Psychology*, 100, 277-284.
37. Boyd, D., Morris, D., & Peel, T. S. (1965). Selected social characteristics and multifamily living environment: A pilot study. *Milieu*, 1(5), 42-48.
38. Bristol, Katharine, Montgomery, Roger (1987). *Pruitt–Igoe: An Annotated Bibliography*. Council of Planning Librarians.
39. Bristol, Katharine, *The Pruitt–Igoe Myth*. *Journal of Architectural Education*. Association of Collegiate Schools of Architecture. -1991- 44 (3): 163–171.
40. Butler, J. (2004) *Undoing Gender*. New York, Routledge.

41. Campbell, R et al. (2011). Evaluating meta ethnography: systematic analysis and synthesis of qualitative research. *Health Technology Assessment*, 15(43), doi: 10.3310/hta15430
42. Caren, N. (2012) The 102 most cited works in sociology, 2008-2012. Available online: <http://nealcaren.web.unc.edu/the-102-most-cited-works-in-sociology-2008-2012>
43. Carp J. «Ground-Truthing» Representations of Social Space Using Lefebvre's Conceptual Triad / Jana Carp. – 2008. – C. 129–142.
44. Certeau M. de. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, 1984. P. XVII - XIX.
45. Charnock G. *Environment and Planning D: Society and Space*. A new space for knowledge and people? Henri Lefebvre, representations of space, and the production of Barcelona / G. Charnock, R. Ribera-Fumaz. – 2011. – C. 613–632.
46. Connell, C. (2010) Doing, undoing, or redoing gender? Learning from the workplace experiences of transpeople. *Gender and Society*, 24(1), 31-55.
47. Deutsch, F. M. (2007) Undoing gender. *Gender and Society*, 21(1), 106-127.
48. Display. From "Gender Advertisements: Studies in the Anthropology of Visual Communication: //
49. Festinger, L., Schachter, S. M., & Back, K. (1950). *Social pressures in informal groups*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
50. *Forrest, Adam*, "Robin Hood Gardens and the end of council housing". *The Big Issue*. Retrieved 10, 2017.
51. Franck, K. (1983). Community by design. *Sociological Inquiry*, 53, 289-311.
52. Gans, H. J. (2002) The sociology of space: a use-centered view. *City & Community*, 1(4), 329-339.
53. Gieryn, T. F. (2000) A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology*, 463-496.
54. Ginsberg, Y., & Churchman, A. (1984). Housing satisfaction and intention to move: Their explanatory variables. *Socio-economic Planning Sciences*, 18, 425-431.
55. Goffman E. *Frame Analysis of Gender*. From "The Arrangement Between the Sexes" // Goffman
56. *Goffman Reader*. Lemert C and Branaman A. Blackwell Publ, 1997. P. 208-227.

57. Ginsberg, Y., & Churchman, A. (1984). Housing satisfaction and intention to move: Their explanatory variables. *Socio-economic Planning Sciences*, 18, 425-431.
58. Löw, M. (2006) The social construction of space and gender. *European Journal of Women's Studies*, 13(2), 119-133.
59. Löw, S. M. & Lawrence-Zúñiga, D. [2001] (2003) Locating Culture. In: Löw, S.M. and Lawrence-Zúñiga, D. (eds.), *The Anthropology of Space and Place, Locating Culture*. Oxford, Blackwell Publishing, pp. 1-48.
60. Maller, C., Horne, R., & Dalton, T. (2012) Green renovations: Intersections of daily routines, housing aspirations and narratives of environmental sustainability. *Housing, Theory and Society*, 29(3), 255-275.
61. Marris A. Henri Lefebvre: A critical introduction. New York, London: Routledge. 2006.195 pp.
62. Meah, A., & Jackson, P. (2013) Crowded kitchens: the 'democratisation' of domesticity?. *Gender, Place & Culture*, 20(5), 578-596.
63. Michelson, W. (1977). *Environmental choice, human behavior, and residential satisfaction*. New York: Oxford.
64. Morrison, C. A. (2013) Homemaking in New Zealand: thinking through the mutually constitutive relationship between domestic material objects, heterosexuality and home. *Gender, Place & Culture*, 20(4), 413-431.
65. Parsons T. Age and Sex in the Social Structure // Parsons T. *Essays in Sociological Theory Pure and Applied*. 1949. P. 218-232.
66. Reader. Lemert C, Branaman A. (eds.) Blackwell Publ. 1997. P. 201-208.
Goffman E. *Gender*
67. Shields R. *Space and Culture. Lefebvre and the Right to the Open City? / Rob Shields. // The Author(s). – 2013. – №16. – C. 345–346.*
68. *The Bijlmer or Exercises in Giving Life to a Rigid Urban Plan // Happy Cities and Public Happiness in Post-War Europe*. 2004.
69. West, C., & Zimmerman, D. H. (1987) Doing gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151.
70. West, C., & Zimmerman, D. H. (2009) Accounting for doing gender. *Gender and Society*, 23(1), 112-122.

71. Wilson J. Space and Culture.»The Devastating Conquest of the Lived by the
Conceived»: The Concept of Abstract Space in the Work of Henri Lefebvre / Japhy
Wilson. // The Author(s). – 2013. – C. 364–380.